

VÁMOS GYÖRGY

A Nyugat hangja.

A Szabad Európa Rádió Nagy Imréről a forradalom napjaiban *

A magyar lakosság az 1950-es években, a sajtó és a rádió szoros pártirányításának idején is hozzáférhetett alternatív információforrásokhoz, megismerhetett nyugati véleményeket. „Imperialista” újságok csak elvétve juthattak át a Magyar Népköztársaság határán, ám a Nyugat-Európából sugárzott rádióműsoroknak nem voltak akadályai a határok. Ezek ráadásul igen sok lapot szemléltek, cikkeket ismertettek, és saját hírmagyarázatokat is adtak.

A nyugati rádiók magyarországi befolyását a vevőkészülékek száma és minősége, az adóállomások sugárzási viszonyai, illetve a zavaró be rendezések ereje fizikailag korlátozta. A hatás mértékét befolyásolta emellett a potenciális hallgatóság nyelvismerete, az emberek közvetlen tapasztalata és a hazai propaganda hatása. Ráadásul az ellenséges rádiók hallgatását a hatalom tiltotta, rendőri eszközökkel és bírósági eljárással fenyegette, üldözte.

A lakosság tulajdonában lévő készülékek számának legfontosabb mutatója az előfizetők számának alakulása. 1945 végén 178 000, 1946-ban 282 000, 1947-ben 325 000 bejelentett rádió-előfizető volt, 1950–1951-re a számuk megduplázódott.¹ A negyvenes évek végén mintegy kétszáz ezer „orvhallgató”, azaz előfizetési díjat nem fizető, mert nem bejelentett készüléket használó létezését feltételezték. A lakosság birtokában

* A tanulmány az OTKA támogatásával (T 043599) készült.

¹ Az 1945-re bekövetkezett csökkenés a háborús pusztulás mellett több hatósági intézkedés következménye. 1944-ben a magyar kormány elkobozta a jogszabály alapján zsidónak számító személyek rádióit. 1945-ben több helyen a szovjet katonai parancsnokságok szólították fel a lakosságot a rádiók beszolgáltatására. Lásd 1944. évi 1300 M. E. sz. rendelete a zsidó tulajdonban volt rádiókészülékek beszolgáltatása. (1944. április 7.) *Bellügyi Közlöny*, 1944/16. 402–403. A *Magyarország* című újság 1944. május 1-jén megjelent írása szerint a rendelet nyomán 60 000 rádiókészüléket szolgáltatottak be Budapesten. – A szovjet rendelkezésre lásd *Szabad Nép*, 1945. április 19.

lévő készülékek száma 1953-ban átlépte az egymilliót, ebből 215 000 vezetékes és 824 000 vezeték nélküli volt. Az úgynevezett vezetékes rádió valójában csak a lakásban elhelyezett hangszóró volt, amelyen kizárólag az országos foadót, a Kossuth Rádiót kapcsolták a helyi központok. 1954-ben 1 270 000, 1955-ben közel másfél millió előfizetőt tartottak nyilván. Vezetékes rádió ebből mintegy negyedmillió volt.²

A készülékgyártás a háború után lassan indult meg. Nagyobb tömegben a Néprádiót készítették, amelyet előre behangoltak a két országos műsor, a Kossuth és a Petőfi műsorának vételére. 1949 januárjában 20 000 „Népszuper” (3+1 csöves középhullámú vevő) előállítását kezdték meg, de ez a fajta rádió sem volt alkalmas rövidhullám vételére, márpedig a Nyugatról magyar nyelven sugárzó állomások leginkább azt a hullámtartományt használták. Mindezeket összevetve arra a következtetésre juthatunk, hogy az ötvenes évek első felében használt készülékeknek az egyharmada-fele lehetett alkalmas nyugati műsorok vételére, tehát legfeljebb négyszázezer családnak volt közvetlen lehetősége nyugati vélemények meghallgatására.

Nyugaton speciális rádióprogramokat szerveztek. Mivel a lakosság többségéhez csak magyarul volt érdemes szólni, az új rádióknál emigránsok, az akkori, szovjet típusú szocialista rendszer ellenfelei dolgoztak. A legismertebbek a Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja és a BBC magyar nyelvű programjai voltak. (Az utóbbi kettő még a háború előtt, illetve alatt indult meg.) Mellettük rendszeres magyar nyelvű adása volt a párizsi, a madridi, az olasz és a vatikáni, valamint a török rádióknak. A szomszéd államokban élő magyar kisebbség számára készített műsor is fogható volt Magyarországon, de Románia és Csehszlovákia programja nem számított a hazai rádió vetélytársának. A titóista Jugoszlávia, amely ekkor „első számú közellenség” volt, Újvidékről és Eszékről sugárzott. A felsorolt adóállomások az ötvenes évek derekán (a Belügyminisztérium adatai szerint) 110 frekvencián napi 210–220 óra magyar nyelvű műsort sugároztak, elsősorban a 10 és 200 m közötti rövidhullámú tartományban, és ennek nagy részét a Szabad Európa Rádió használta fel.³

A Szabad Európa volt az egyetlen önálló nyugati rádió, amely 1951-től gyakorlatilag egész napos, folyamatos programot sugárzott. A többiek

² SUGÁR Gusztáv: *A néprádiótól a műholdas televízióig*. Ajtósi Dürer Kiadó, Budapest, 1993. 47. és 98.; LÉVAI Béla: *A rádió és a televízió krónikája, 1945–1978*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1980.

³ A BM adatait és Piros László beszámolóját ismerteti Révész Béla: *Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában. (Magyarország és a Szabad Európa Rádió, 1950–1956.)* József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1996. 18.

rendszeres, napi adásai általában fél vagy egy óra terjedelműek voltak, s az összeállításukat különböző frekvenciákon párhuzamosan adták, illetve napjában többször megismételték. A tipikus, magazin jellegű összeállítás terjedelmes hírblokkal kezdődött, néhány jegyzettel folytatódott, megszólaltatott egy-egy ismert személyt, emellett ritkán kis zenét is tartalmazott. A riportok olyan, gyakran művészeti eseményekről számoltak be, amelyek a hazai sajtóban nem szerepeltek.

Ma már nehéz felbecsülni, hogy mennyien követték figyelemmel ezeket a műsorokat azok közül, akiknek erre technikai lehetőségük volt. Szakszerű, rendszeres mérések nem készültek, még a két hazai program hallgatottságáról is csak feltételezések voltak. Egyedül a Szabad Európa Rádió tett erre kísérleteket. A Németországban működő amerikai intézmény fenntartott egy kutatóosztálynak nevezett részleget, amely igyekezett minél több használható magyarországi adatot begyűjteni és rendszerezni. Szisztematikusan csoportosították az újságcikkeket, személyi kartont vezettek több ezer funkcionáriusról, nyomon követték a jelentősebbnek tartott vállalatok sorsát, s nem utolsósorban kifaggatták a Nyugatra frissen érkezett magyarokat. Gyakran megismerkedtek a hivatalos kiküldöttekkel, persze nem a politikai delegáltakkal, hanem a kereskedelmi vásárok szakértőivel, a sportolókkal és a fesztiválokon vendégszolgálatot végző művészekkel; barátságosan társalogtak velük, de leginkább a menekülteket keresték fel, s a számukra nyújtott (anyagi, elhelyezkedési, továbbutazási) segítség fejében szabályos kihallgatásnak vetették alá őket. Az ilyen beszélgetések során tudomásukra jutott értesítéseket rendre feljegyezték, beiktatták a nyilvántartásukba. A feljegyzéseket „*item*” elnevezéssel (szótári jelentése szerint: adat, tétel) sorszámozták, és a dátum, valamint a téma szerint csoportosítva lerakták. A lényegesnek és aktuálisnak ítélt itemeket soron kívül bemutatták a szerkesztőknek is.

Néhány item a Szabad Európa Rádió és a többi, Nyugatról Magyarországra dolgozó rádióprogram hallgatottságáról szól. Az információk persze egyediak, nem általánosíthatók, ráadásul néha gyanúsán igazolják a rádió szándékait. Egy 43 éves budapesti férfi 1952 szeptemberében elmondta, hogy jó minőségű készülékével kora reggel és késő este szinte zavarásmentesen tudta hallgatni a műsorokat. Megemlítette, hogy kedveli a zenei programokat, márpedig azok élvezetéhez valóban feltétel a jó minőségű vétel. Ugyancsak 1952-ből származik egy mosonmagyaróvári esztergályos beszámolója arról, hogy reggelenként a Szabad Európa Rádiót minden zavarás nélkül lehet hallgatni.⁴ Ennek ellentmon-

⁴ Nyílt Társadalom Archívum. ITEM No 03067.

dott egy szentgotthárdi, 18 éves fiatalember: náluk csak reggel volt jó a vétel, este azonban teljesen élvezhetetlen volt a műsor, mivel délután négy órától felerősödött a zavarás.⁵ Egy 29 éves tanárnő azt állította, hogy jóformán az egész ország hallgatja a SZER adásait: a falvakban nyugodtan és félelem nélkül adják tovább a hallottakat, a városi munkások kevéssé bátrak, „az intelligencia reagálása különböző. Van, aki komoly figyelemmel hallgatja. Tovább mindenesetre csak szűk baráti körnek adja. Van, aki szándékosan nem hallgatja, félelemből vagy egészen lehalkítva; van, aki nem hisz neki. Adásait nem tartja mindig névősnak és sikerűltnak. Ezt megbeszélésből és egyesek véleményéből tudom.”⁶ Egy Csehszlovákiából 1952 őszén elmenekűlt 43 éves „forrás” 1953. március 26-án elmondta: otthon legjobban a Szabad Európa Rádiót szerette hallgatni (sorrendje a további nyugati rádiókat illetően: London, Amerika Hangja, végűl Párizs). Jólesően hallgatta, ha egyes kommunisták cselekedeteit sorolták, s ezzel megfélemlítették őket, de sajnálatosnak tartotta, hogy ugyanakkor leleplezték és megtorlásnak tették ki azokat, akik a szerkesztőséget tájékoztatták. (Ilyen megjegyzés más is tett.) Kár, mondta, hogy a Szabad Európa gyakran jószolt olyat, ami nem következett be: pénzreform, felszabadítás stb.⁷ (A pénzreform rövidesen bekövetkezett.)

1952-ben a kutatóosztály elvégeztetett egy kérdőívés felmérést is. A válaszadók (346 külföldre utazó és magyar magyar) kétharmada azt állította, hogy rendszeresen figyeli a nyugati rádiókat, és majdnem minden második azt mondta, hogy alkalmanként mintegy fél órán keresztül hallgatja a külföldi műsorokat. A megkérdezetteknek mindössze egytizede nem tudott a műsorok létezéséről.⁸

A nyugati rádiók hatását veszélyesnek ítélő szocialista célországokban, mint Magyarországon, hivatalos apparátusok is figyelték a külföldről sugárzott műsorokat. Több módszerrel is próbálkoztak, hogy a „káros befolyást” ellehetetlenítsék. Felhasználtak diplomáciai eszközöket: például az 1951. április 28-án megkötött magyar–amerikai kormány-megállapodásban, amely a Standard-űgyben elítelt Vogeler amerikai állampolgár kiengedéséről és USA-beli magyar konzulátusok megnyitásáról intézkedett, szerepelt az Amerika Hangja rádióállomás müncheni sugárzásának megsűntetése is. Itthon korlátozták a vevőkészűlekek

⁵ Uo. ITEM No 02348/53.

⁶ Uo. ITEM No 02826/53.

⁷ Uo. ITEM No 03130/53.

⁸ Révész Béla: i. m. 36–37.; Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) M-KS 276. f. 89/256 ó. e.

gyártását, majd zavaró állomásokkal igyekeztek hallgathatatlaná tenni a külföldről érkező adásokat. A nemzetközileg is összehangolt „rádió-elhárítással” a Magyar Dolgozók Pártja legfelső szinten is több alkalommal foglalkozott.⁹

Az érintett ellenoldal nem hagyta válasz nélkül a próbálkozásokat. „A SZER egyik legnagyobb gondja akkor a kommunista zavaróállomások felfokozott tevékenysége volt. Smith megértette a kérdés fontosságát.¹⁰ Aránylag rövid időn belül sikerült megszereznie a súlyos milliókat, amelyek lehetővé tették a portugáliai közvetítőállomás gyenge kapacitású adótornyainak lecserélését hatalmas, 300 kW-os tornyokkal. Ha nem is szűnt meg teljesen, de messzemenően lecsökkent a zavaróállomások befolyása, a műsorok technikai minősége megjavult” – írja visszaemlékezésében a rádió egyik vezető munkatársa.¹¹

Az ellenséges műsorok hallgatóit az ötvenes évek Magyarországon súlyosan megbüntették. Hasonló gondolatmenet alapján, mint a háború alatt, ismét kriminalizálták a rádióhallgatást. Az MDP Politikai Bizottsága 1954-ben „a külső és belső reakció elleni harc” jegyében megvitatta a Belügyminisztérium jelentését.¹² Az irat a belső reakciós erők fő módszereként az imperialista rádióadásokon alapuló ellenforradalmi propagandatevékenység aktív, alig leplezett folytatását jelöli meg. Gyanúsak voltak a külföldi követségekkel kapcsolatba kerülő személyek is, hiszen: „Jelentős szerepet kapnak a kapitalista országok külképviseleti szervei az ellenforradalmi propaganda irányításában és szervezésében. Adataink vannak arra vonatkozóan, hogy az amerikai követség részese az Amerika Hangja és a Szabad Európa irányításának; az ellenséges rádióadások híryanagát nagyrészt a budapesti imperialista követségek szállítják.” A diplomaták pedig főleg a követségekre látogató magyaroktól juthatnak információkhoz.

Néhány kiváltságos azonban eredeti formában, akár teljes terjedelemben megismerhette a tiltott műsorokat és az országba be nem engedett lapokat. A magyar diplomáciai kirendeltségek munkatársai rendszeres jelentéseket küldtek a külügyminisztériumba, emellett a Magyar Távirati

⁹ MOL M-KS 276. f. 53/172. ó. e. (1954. április 28. 8. n. Különfélék 4. Javaslat a népi demokratikus országok rádió elhárító szerveivel való együttműködésre); 53/191. ó. e. (1954. augusztus 19. Javaslat és delegáció kijelölése az őszre tervezett moszkvai koordinációs értekezletre); 53/256. ó. e. (1955. november 3. Különfélék e) Beszámoló a prágai rádióelhárító értekezletről).

¹⁰ C. Rodney Smith nyugalmazott mérnökkari tábörnök a Szabad Európa Rádió első müncheni főigazgatója volt.

¹¹ ANDRÁS Károly: Hidegháború és lélektani hadviselés. II. *Magyar Szemle*, 2001/9–10.

¹² MOL 276. f. 53/203. ó. e.

Iroda is ismertette a fontosabb újságcikkeket.¹³ A magas párttiszségek viselői és az állami hivatalok vezetői, valamint a központi lapok szerkesztői számára a külföldről érkezett újságokból bizalmas, szigorúan bizalmas, illetve titkos jelzéssel ellátott összeállítások készültek. Ezekben a rádiófigyelő szolgálat által lehallgatott külföldi rádióműsorok (egyes részleteinek) a leirata is olvasható volt.

A párt vezetői úgy vélték, hogy a lakosság tekintélyes részére hatnak a Nyugatról érkező értesülések, vélemények. Úgy gondolták, hogy a hazai sajtó és a Magyar Rádió útján semlegesíteni tudják ezt a nem kívánt hatást. Ezért vagy közvetlenül vitatkoztak az újságcikkkel, kommentálták a szándékaikkal ellentétes tartalmú műsorokat, vagy – gyakrabban – a témákat áttételesen megközelítve, az ellenfélre való hivatkozás nélkül igyekeztek ellensúlyozni azokat. A nyugati sajtó követése, a rádióműsorok ismerete többek között ehhez a visszavágáshoz, kiegyenlítéshez, a hazai közönség remélt megnyeréséhez kellett.

Az éterhálózatban azonban nemcsak védekező „hadműveletekkel” operáltak a keleti országok, hanem önálló programokkal is. A „Magyar Rádió Idegen Nyelvű Agit. Prop. Osztálya” nevű szervezet 1953 elején számos nyelven ecsetelte a szocializmus sikereit. Egy, a Rádió Kollégiuma (elnöksége) számára készült jelentés jugoszláv, osztrák, görög, török, finn, orosz, olasz, francia, spanyol, angol, német, amerikai angol, illetve amerikai magyar szekciót sorol fel, ezek mindegyike önálló összeállításokat produkált.¹⁴ E műsorok többségét rövidhullámú, a célterületre irányított adók továbbították. A terjedelmes, szerbhorvát nyelvű híreket a Jugoszláviában középhullámon jobban hallható Kossuth Rádió délutáni és esti programjába iktatták. (A jugoszláv műsor 1955-ig megmaradt.)¹⁵

Az ötvenes évek éterhálózatjának tartalmáról, magukról az elhangzottakról kevés az eredeti forrás. A legtöbb műsorról annak idején nem is készült hangfelvétel, egyenes adásban ment, kivéve, ha meg akarták ismételni, mert a hangrögzítés igen költséges volt. A legjobb esetben el-tették a kéziratokat, de mivel a napi politikai eseményekhez kötődő hírmagyarzatokat nem tartották maradandó értékűnek, többnyire azok is elkallódtak, selejtezés áldozatai lettek.

Az ellenfelek viszont elég sokat megőriztek egymás műsoraiból. Mindkét oldalon professzionális rádiófigyelők dolgoztak, akik hallgatták és leírták az ellenoldal műsorait. A Magyar Távirati Iroda mikrofilmtára

¹³ PIRITYI Sándor: *A nemzeti hírügynökség története 1880–1996*. MTI Kiadói Kft., Budapest, 1996. 122.

¹⁴ Magyar Rádió Irattára TÜK 0012/55.

¹⁵ MOL M-KS 276. f. 53/243 ó. e.

maig őrzi az ötvenes években lehallgatott és az említett „bizalmasokba” bekerült műsorok leiratait. A Szabad Európa Rádió lehallgatószo­lgá­la­ta pedig hamarabb kezdett munkába (1949. december 15-én, Innsbruckban), mint a műsorokat előállító szerkesztőség (1951-ben, Münchenben). A magyar rádiófigyelőt 1950 őszén a bajor fővárosba költöztették, ekkortól kezdve a gyorsírók munkáját hangrögzítéssel könnyítették.¹⁶

Azt például, hogy az 1956-os forradalom napjaiban mi hangzott el a Szabad Európa Rádióban, pontosan tudjuk: Katona Judit amerikai kutatóval 1995 nyarán Koblenzben, a Bundesarchivban megtaláltuk és a Magyar Rádió archívumába vittük a SZER 1956. október 19. és november 12. közötti műsorainak teljes hangfelvételét.¹⁷ A majdnem ötszáz órányi hanganyag abszolút hiteles forrás, ugyanis nem kézirat, amitől a mikrofon előtt még el lehet ténni, nem is stúdiószalag, amiről nem lehet biztosan kideríteni, hogy elhangzott-e. A megtalált hangszalagokat a SZER szakemberei készítették, akik az éterbe sugárzott műsort professzionális vevőkészülékkel fogták, és azon keresztül rögzítették. S mivel gyakorlatilag nincs időrendi kimaradás (mindössze két helyen néhány órányi), a magnókon másodpercnyi pontossággal követhető, mikor mi hangzott el. Ennek alapján határozottan állítjuk, hogy azok a mondatok, amelyeket a következőkben az említett hangszalagok segítségével idézünk fel, pontosan így és a megnevezett személyek szájából hangzottak el.

Nagy Imre és a Szabad Európa Rádió 1956-ban

1956. október 23-a után, az első két nap bizonytalanságát leszámítva, Münchenben mindenki határozottan érezte az események sorsdöntő jelentőségét. Október végén a műsorban minden megszólalás, valamennyi jelző, az összes gesztus szerepe aránytalanul megnőtt. A müncheni Angol Kertben szinte éjjel-nappal dolgozó emberek hittek a rádió közvetlen befolyásában, és remélték, hogy szavaik hatással lehetnek az eseményekre. A közös emlékezet szerint Magyarországon „mindenki” rádiót hallgatott, hol Budapestet, hol a Szabad Európa Rádiót, a BBC-t vagy az Amerika Hangját, esetleg a megnövekedett jelentőségű vidéki (gyó-

¹⁶ A monitoring szolgálatnak a magyar nyelvű (vagyis nem csak a hazai) rádióadásokról készített gépiratait később a Szabad Európa Rádió épületének a padlásán tárolták. A magyar osztály felszámolása után, 1993-ban Soros György megvásárolta a gyűjteményt, megalapította a Nyílt Társadalom Archívumot, amely először Prágában működött, majd a kilencvenes évek derekán Budapestre, a Közép-Európa Egyetem épülettömbjébe költözött.

¹⁷ Magyar Rádió Archívuma, D 5942.

ri, miskolci, szombathelyi stb.) adókat, de hogy mikor mennyi információ jutott el a hallgatóhoz, s hogy az értesüléseknek mi volt a hatásuk, az ma már kibogozhatatlan.

Mivel október végén másodszor is Nagy Imre került az ország élére, a SZER műsorában szintén az ő személyével foglalkoztak a legtöbbit. Október 21-én csak négyszer, 22-én ötször említették Nagy Imre nevét; 23-án, a tüntetés előkészületei kapcsán már gyakrabban hivatkoztak rá (huszonnégyszer), majd miniszterelnökké válása után szinte valamennyi budapesti hírben szerepelt. A következő héten naponta száz-százötven-szer említették a nevét, október 29-én pedig 173 alkalommal. A november 4-i szovjet beavatkozást követően az említések száma zuhant, Nagy Imre – a megelőző napokhoz képest – úgyszólván eltűnt a műsorból. Ennek részben az volt az oka, hogy november 4-e után nem lehetett semmi biztosat tudni Nagy Imréről és a jugoszláv követségen tartózkodó társairól; részben az, hogy a SZER zavarba került: október 23-tól egészen november 3-ig támadta Nagy Imrét.

Kétkedés és fenntartások (október 20–október 24.)

1956. október 20-án a déli hírek után a kisiparosokról szóló rovat keretében (címe: *Isten áldja a tisztas ipart!*) Csonka Emil (álneve: Vasvári Ger-gely) kommentálta a hazai belpolitikai élet fejleményeit.¹⁸ Nagy Imrét azokban a napokban rehabilitálták, éppen visszakapta tudományos akadémiai tagságát (erről másnap este a SZER is tudósított), és várható volt, hogy ismét valamiféle kormányzati szerephez jut. Csonka mindezt jelentős eseménynek minősítette, miközben fenntartásait hangoztatva az 1953-ban megígért, de elmaradt változtatások maradéktalan végrehajtását sürgette: „Mert azt előre megmondhatjuk, hogy a kisiparosság és az egész magyar társadalom is végtelenül csalódnék, ha Nagy Imre megeléged-nék saját személye rehabilitálásával, és nem ragaszkodnék programja rehabilitálásához is... Az 1953-as Nagy Imre-program kommunista részről talán maximálisnak tűnt, a nép részéről azonban minimálisnak. A prog-ram elvei jó irányba mutattak, a program gyakorlati megvalósítása azon-ban erősen bukácsolt. Nagy Imrének mindenesetre olyan erkölcsi tőkése lehet a nép felé, amilyen egyetlen kommunista politikusnak sincs, nem is volt soha. De Nagy Imrének nem szabad magát illúziókban ringatnia,

¹⁸ Csonka Emil (1923–1982) újságíró, történész. A világháború alatt a nyilas ifjúsági mozgalom egyik vezetője. A SZER magyar osztályán dolgozott 1951-től haláláig.

mert érezni fogja, ha csak egy jottányit is feláldoz a nép követeléseiből, akkor ez a tőke úgy elpárolog, tekintélye és időleges népszerűsége úgy szétfoszlik, mint a színes szappanbuborék... Ha Nagy Imre csak nemzeti színű cégér lesz a kommunista párt homlokzatán, és ha Nagy Imre maga is megelégszik ezzel, akkor rehabilitálása annyit ér, mint a rossz suszter által felvert rossz cipőtalp, amely az első latyakos időben szétmállik.”

Másnap Mikes Imre (álneve Gallicus)¹⁹ rovatában, a *Reflektorban* késő este „Rákosi képviselő úr” visszahívásáról, mint „alapjában helyeslendő, ámbár groteszk ötletről” szólt. Az ötletet a Petőfi Kör október 17-i vitájában Lénárt Gábor, a *Termelőszövetkezet* című lap szerkesztője vetette fel, Mikes erre reagál: „A probléma... nem az, hogy a nép visszahívja-e Rákosit, és miképpen hívja vissza, hanem az, hogyha már élhet, végre élhet visszahívási jogával, miért álljon meg Rákosinál. Nem felejtettük még, hogy ezt az országgyűlést a Függetlenségi Népfront nevében választották meg. Amikor ez az országgyűlés először összeült, 1953. július 4-én, a kormányelnökként bemutatkozó Nagy Imre így szólt a honatyákhoz: Bizton mondhatjuk, hogy ezzel az országgyűléssel fejlődésünkben új szakasz veszi kezdetét, amelyben fokozottabban kifejezésre kell jutni a nép szuverenitásának, a parlament nagyobb szerepének az államélet törvényes irányításában, a felelős kormányzás alapelveinek és célkitűzésének meghatározásában, valamint az országgyűlés alkotmányos jogainak gyakorlásában. Lehet, sőt fel is tételezzük, hogy ezt Nagy Imre őszintén gondolta. Ám ez az országgyűlés, miután híven megtapsolta és kiszolgálta Nagy Imrét és új szakaszát, épp oly híven kiszolgáltta és megtapsolta a visszatérő Rákosit és ő szakaszát.”

Október 23-án a reggeli lapszemlében egy francia újságcikket idéztek, amely szerint Gomulka visszatérése hatással lesz a többi kelet-európai országban is, így Nagy Imre előtérbe jutása se várhat már sokáig. Este hétkor elővették a Petőfi Kör előző napi követeléseit, amelyek között szerepelt Nagy Imre bekapcsolása a politikai életbe, de aznap több szó nem esett róla. Pedig azon az éjszakán lett másodszer Magyarország miniszterelnöke.

A SZER Nagy Imre második miniszterelnöki megbízatásáról a Kosuth Rádióból értesült, amint a továbbiakban is a budapesti rádió volt az egyik – ha nem a legfontosabb – hírforrása. Október 23-án este (22.35)

¹⁹ (Győri) Mikes Imre (Budapest, 1900–Kihei, Hawaii, 1990) újságíró. Egy cikksorozatáért Erdélyből a harmincas években kitoloncolták, a háború idején Franciaországból tudósította a *Magyar Nemzetet* és más lapokat. A háború után a magyar követség sajtóelőadója lett. 1951–1967 között a SZER munkatársa, nyugdíjba vonulása után *Reflektor* című jegyzetsorozatát 1976 augusztusáig írta.

és 24-én délelőtt (8.15) még Gerő Ernő, a tiszttségében megerősített első titkár volt a célpont. Béry László (álnevén Balogh Balázs)²⁰ néhány perces jegyzetét csak azért idézzük, mert később visszacsengett a hangneme, a stílusa, amellyel majd az új miniszterelnököt illetik: „Gerő a párttitkár! Nézzük meg, kedves hallgatóink, ki ez az ember, a párt újra megválasztott első titkára, a magyar nép legnagyobb ellensége. Statárium az országban, orosz tankok a városokban, vér folyik, drága magyar vér. A szabadságért harcoló magyar nép nyíltan megütközött az ellenséggel, amely éveken keresztül fojtogatta, és most leplezetlenül, teljes borzalmasságában áll a nép és a meghökkent világ előtt. Ki az, akinek a kezén most ennyi magyar vér szárad, aki ezt a szörnyűséget elszabadította, aki ellen az egész nép gyűlölete és az egész világ felháborodása irányul? Ha az érzelmekkel ölni lehetne, Gerő Ernő már nem volna az élők sorában. Ezt az embert, ezt a démont választotta most újra első titkárává a magyarországi kommunista párt.” Ezt a kommentárt hatszor (!) ismételték meg október 24-én.²¹

A délelőtt már műsorváltoztatást hozott, 10.40-kor Mikes Imre éles hangon szólalt meg: „Míg a lengyel vezetők törhetetlen öntudattal meghátrálást parancsoltak az idegen bajoneteknek, addig az Akadémia utca bünszövetkezete eme bajonetek élével és hegyével igyekezik tovább uralkodni.” Nagy Imre kinevezésével csak a közvélemény követelését teljesítették, mondta, és a jövő fogja megmutatni, mire képes. A kommentátor érzékelteti, hogy nem bízik benne: „A kopogtatása, amellyel ismét utat kért a magyar életbe, megdöbbentő és szívszorító. Ez a kopogtatás a statárium, amely csak egyetlen ítéletet ismer, a halált... Nagy Imre pontosan ezzel a gyűlölt, megvetett statáriummal lép a nemzet elé. Halállal, azokkal a tömegekkel szemben, amelyek ismét és annyi dühös akarat ellenére a magasba emelték. Mondjuk, nem akarunk az esetleges új korszaknak elébe vágni. De ennyit mégis! Ha úgy folytatja, ahogyan kezdette, azok a néptömegek, amelyek élre segítettek, éppen [úgy] szembeszállanak majd vele, mint ahogy szembeállanak most az önkény más erőivel.” A rendkívüli falusi adás szerkesztője, Kovács K. Zoltán (álneve: Zoltán Károly) 12.50-kor jelentkezett. Ő sem látott különbséget Gerő és Nagy Imre között.²²

²⁰ Béry László (1898–1971) újságíró. Az *Esti Újság* szerkesztője, majd a német megszállás után a Magyar Rádió politikai műsorokat felügyelő osztályvezetője volt. 1948-ban emigrált. A SZER magyar osztályán 1951–1967 között dolgozott.

²¹ Az ismétlések időpontja: 8.15, 9.10, 11.30, 12.35, 13.40, 14.25.

²² Kovács K. Zoltán (Magyaróvár, 1924–) agrárszakértő, volt parlamenti képviselő (Demokrata Néppárt, 1947). A SZER magyar osztályán 1951–1986 között dolgozott.

Támadás a kommunista kormány ellen (október 24–október 27.)

Nagy Imre délben beszédet mondott a rádióban. Ebben a rövid szózatban az 1953-as program folytatását ígérte, a nemzeti sajátosságoknak megfelelő magyar útról, nemzeti létről beszélt. Megszólítása „Barátaim, magyarok!” volt. Biztatta a felkelőket, hogy aki leteszi a fegyvert, arra nem alkalmazzák a statárium rendelkezéseit.

A SZER műsorában elsőként (14.45-kor) Béry László „válaszolt”: „...éreztek a hangjában a rémületet, amely mindenkinek a lelkét eltölti, aki a nép elszánt, fenséges és lenyűgöző megnyilatkozásával szembekerül. A világ szeme most Magyarországon, nemcsak a szeme, a füle is. Milliók hallgatják a budapesti rádióadásokat, amelyekben nem nyilatkozhatik meg a nép, csak a gyűlölt rendszer küldi világgá felhívásait, ijedelmét és hazudozását. Nagy Imre beszédéből mégis értesült a világ valamiről, ami sok mindent megmagyaráz. Ebben a beszédben árulta el Nagy Imre akaratlanul, hogy a harc nemcsak az utcán folyik, hanem a gyárakban is. Nemcsak a fiatalság, a többi társadalmi réteg és a fegyveres erők tagjai küzdenek szabadságukért, hanem a munkásság is helytáll a gyárakban, birtokába vette az üzemeket, harcol és védekezik. Végre magáénak akarja tudni a gyárat, véresen, keményen, világra szólóan mond véleményt a rendszerről, amely az ő nevében zsákmányolta ki, és fosztotta meg a szabad emberi élet minden lehetőségétől. Ez a vallomás ütött át Nagy Imre felhívásán, ezért és csak ezért volt érdemes meghallgatni.”

Gallicus délutáni jegyzete is Nagy Imre szavaira reagált: „Ki felelős azért, hogy a nép csak szabadságot kért és sortüzet kapott, csak több kenyeret követelt és több halál volt a válasz? Ki felel azért, hogy 11 évvel a háború befejezése és nyolc esztendővel a békeszerződés aláírása után az idegen horda kénye-kedvére, sőt honi kérelem alapján tizedelheti sorainkat, taposhatja sárba akaratumkat, végezhet legjobbainkkal, mint ha veszett ebek lennének? Ki a felelős? Gerő Ernő vagy Hegedűs András? Nagy Imre, vagy tán maguk nemes barátaink és szövetségeseink, akik esetleg elindultak a vidám vadászatra, mielőtt felkérték volna őket? Lehet, hogy nem mindegyiket terheli ez a felelősség, vagy valamennyit terheli, együttesen és oszthatatlanul?” Bizonyos, hogy árulás történt, folytatja, olyan árulás, hogy visszavonhatatlanul halott a nemzet számára még az is, aki talán csak a nevét adta ehhez a rémdrámához. Nem mondja ki, de érzékelhető, hogy az utóbbi kitétel elsősorban az új miniszterelnökre vonatkozik.

Mikes délelőtti és délutáni jegyzetét óránként megismételték, ami azt bizonyítja, hogy ezeket a szerkesztőség afféle vezércikknek tekintette, a szerző álláspontját a magáénak vallotta, ezért azt szerette volna, ha minél többen hallják. A *Reflektor* délelőtti adása ennek megfelelően ötször, a kora esti időszakban négyszer hangzott el.

Október 25-én Kovács K. Zoltán (11.30-kor) visszatért a kormányelnök beszédére, és bírálta a hajnali közleményt is. „Tegnap hallottuk a felkelőkhöz és az ország népéhez intézett könyörgő szavát, miután első intézkedéseként elrendelte a rögtönítélő bíraskodást. Sürgősen ígéretet tett 1953-as programjának megvalósítására. Minden szavával igyekezett biztosítani a maga számára az ország lakosságának azt a feltételes bizalmát, amely lehetővé tette számára, hogy visszaszerezze elvesztett kormányelnöki tisztségét. Ő is, a párt vezetőségi tagjai is jól tudták, hogy az 53-as új szakasz politikája elsősorban a parasztság számára jelentett megkönnyebbülést. Ezért emlékeztet a Falurádió is az 53-as eseményekre.²³ Nagy Imre nevében sietve tesz ígéretet arra, hogy ezentúl a termelészövetkezetek szervezésében betartják a legszigorúbb önkéntességet és gondoskodnak a termelés biztonságáról. Megdöbbenéssel vesszük tudomásul ezeket az odavetett, kihívó és mérhetetlenül ostoba mondatokat. Vajon ezért folyik vér Budapest utcáin? Vajon erre gondolnak azok a falusi fiatalok, akik részt vesznek ebben a hősieles küzdelemben? Vajon azok a falusi milliók, akik szívszorogva, reménykedve és mély együttérzéssel figyelik a budapesti eseményeket, ezt várják? Vajon nincsen-e nagyobb vágyuk, mint hogy önkéntesen lépjenek a termelészövetkezetbe, vagy hogy a beszolgáltatás egy részét csökkentsék? A kommunista ellenforradalmárok, hatalombitorlók erkölcsstelen, aljas játéka ez a nép jogaival és érdekeivel. Elvetemültségüket mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a tömegek végső elkeseredéséből, a súlyos és fájdalmas emberáldozatok sorából sem értik meg a nép akaratát. Nem értik, vagy nem akarják megérteni? Ezek az odavetett ígérek bizonyítják, hogy a kormány, Nagy Imre kormánya, még mindig nem szánta el magát a magyar nép és azon belül a legszélesebb réteg, a parasztság jogos követeléseinek a teljesítésére.”

Közvetlenül ez után Csonka Emil *Széljegyzete* hangzott el: „Nagy Imrének ezerszeres a kötelessége, hogy megakadályozza a kegyetlenkedést, hogy lemossa magáról a statárium meghirdetésének szörnyű bűnét, hogy tisztázza magát a szovjet csapatok beavatkozásának kérdésében. Mert Nagy Imre alól pillanatok alatt kicsúszik a nemzet talaja, mert Nagy

²³ *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23.–november 9.* Szerk.: KENEDI János–VARGA László. Századvég Kiadó, Nyilvánosság Klub, Budapest, 1989. 62.

Imrének nem szabad elfelejteni, hogy tegnapi népszerűsége már ma megvetéssé válik, mert Nagy Imrétől nem azt várja az ország, hogy Magyarországot megmentse a Szovjetunióknak, hanem hogy Magyarországot megmentse meg a Szovjetuniótól!”

A nemzetközi lapszemle, a SZER egyik legfontosabb műsorszám, nagyon sok napilapból készült válogatás volt. A szerkesztőségekbe szinte minden számottevő lap járt: a soknyelvű rádió központi szerkesztősége angol nyelvre fordította ezek cikkeit, illetve azok részleteit, és valamennyi osztály, így a magyar is ezekből válogathatott. Azt csak a teljes választék ismeretében tudhatnánk, hogy a soros szerkesztő koncepciójának alátámasztására keresett-e talált-e cikkeket, ám az bizonyos, hogy a szemelvények hangneme és véleménye nagyon megközelíti a SZER publicistáinak nézeteit.

Október 25-én az *Arbeiter Zeitung* című bécsi szociáldemokrata lapot idézve azt emelték ki: „Magyarországon nem titoizmust, hanem tényleges demokráciát követelnek. Nagy Imre, az új miniszterelnök, nem a »magyar Gomulka«. Nagy Imre nem titoista, inkább Malenkov embere. Nem a nemzeti függetlenség jelképe, legfeljebb a közszükségleti javak gyártásának, az életszínvonal emelésének és az engedményes parasztpolitikának szószólója. Nagy Imre és Gerő Ernő, ellentéteik ellenére, a szovjet csapatok géppisztolyára támaszkodva, szövetkeztek egymással. A magyarországi népfelkelés világosan megmutatja, hogy a nép nem akar többé a kommunista diktatúráról hallani.” A *The New York Times Budapest mártírjai* című cikkéből vett idézet így hangzott: „Mi, amerikaiak, gyászoljuk a mártírokat és tisztelgünk a hősi halottak emléke előtt. A mai hősök tetteiről a magyar történelem egy oldalon számol majd be Kossuth Lajos honvédek cselekedeteivel. Nem lehet nem összehasonlítani az 1849-es és a mai eseményeket, hiszen a magyar szabadságharc elbukásában nagy része volt a Miklós cár által küldött orosz hadseregnek. Csakhogy 1849-ben nem voltak magyar Quislingek, akik felszólították volna az oroszokat magyarok meggyilkolására a budapesti utcákon. Ez a dicstelen szerep betöltetlen volt Nagy Imre jelentkezéséig.”

Ezen a szörnyű napon a budapesti harcokban kétszázán haltak meg. A nap legtragikusabb eseménye a Parlament előtti téren délelőtt történt: a nyugodtan gyülekező, a szovjet tankok személyzetével is szót váltó emberekre az egyik háztetőről tüzet nyitottak. Délután Kádár János, a kommunista párt új első titkára és Nagy Imre rádióbeszédet mondott. Kádár elsősorban a rend helyreállításáról beszélt, a miniszterelnök pedig bejelentette, hogy tárgyalásokat kezdenek a szovjet haderő visszavonásáról.

Kora délután (13.50-kor) a SZER kommentátora, Mezőfy László (álneve: Lovas László) újra a statárium kihirdetésével és életbe léptetésével

foglalkozott.²⁴ „Nagy Imre rögtönítelő bíraskodást és halálbüntetést hirdetett mindazok ellen, akik részt vesznek az általa lázadásnak minősített szabadságharcban.” A harc még korántsem dőlt el, amit paradox módon éppen a kormányzat ismétlődő hivatalos győzelmi jelentései bizonyítanak. Közben azonban – feltételezte tévesen a kommentátor – nyilván máris megkísérlik a rögtönítelő bíraskodás gépezetét működésbe hozni. Márpedig ha így lesz, előbb-utóbb azokat is felelősségre vonják, akik most végrehajtják a parancsokat. Azt sugallta, hogy ellent kell állni a kormány akaratának. Emlékeztetett Poznańra, a nyári munkásmozgalmakra, ahol először fosztogató csőcseléknek nevezték a tüntetőket, később elismerték igazukat. Olyan tanulság ez, hangsúlyozta Mezőfy, amelyet mindenkinek saját, jól felfogott érdekében végig kell gondolnia. Ezután a statárium végrehajtóit a náci háborús bűnösökhöz hasonlítja: „A második világháborúért felelősek nürnbergi főtárgyalásán állapította meg a nemzetközi bíróság, tehát a világ közvéleményének képviselői, hogy a felsőbb parancsra történő hivatkozás nem mentesítheti a felelősségre vonás alól az embertelenségek végrehajtóit. És nem kisebb szereplő, mint maga a nürnbergi ítélőszék vádhatóságának szovjet főügyésze, R. H. Rudenko állapította meg, hogy a náci elnyomók által életre hívott rögtönítelő bíróságok felállítása és működése törvényellenes volt.”

Nagy Imre ellen a legsúlyosabb vádakát Gellért Andor fogalmazta meg.²⁵ Írását először október 25-én a 17.00 órai híradás után olvasta fel, majd a SZER még a nap folyamán négyszer (18.09, 19.09, 21.09 és 23.09), másnap még kétszer (01.15 és 7.50), összesen tehát hét alkalommal sugározta. Gellért, a magyar szerkesztőség vezetője nem hallotta vagy nem vette figyelembe Nagy Imre másfél órával korábban elhangzott bejelentését a szovjetekkel kezdeményezett tárgyalásról. A szerző bevezetesként kétfajta felelősségre vonásról szól: „Nagy Imre rendszerének” a felkelőkkel szembeni fellépéséről, a majdani megtorlásról, illetve arról, hogy a történelem majd „a rendszer vezetői közül szedi össze vádlottait”. Nagy Imre a szerző szerint „ahhoz a kevés kommunistához tartozik, akinek nevéhez az ország minden társadalmi rétegéből remények és várakozások fűződtek”, ám úgy folytatja: „Ennek az embernek a felelőssége éppen ezért sokkal súlyosabb, mint pártjának sok más tagjé. Az új miniszterelnöknek felelnie kell mindenekelőtt, hogy az október

²⁴ Mezőfy László újságíró, 1955–1974 között a SZER magyar osztályán dolgozott, politikai és jogi műsorokat készített.

²⁵ Gellért Andor (1907–1990) külügyi tisztviselő, újságíró. 1938-ban az *Országépítés* című folyóiratot szerkeszti Berlinben. A háború után New Yorkban lett a SZER munkatársa, majd 1954–1957 között a müncheni magyar szerkesztőség főnöke volt, azután ismét a SZER New York-i munkatársa lett.

23-áról 24-re virradó éjszakán ki folyamodott a Vörös Hadsereg beavatkozásáért, s a szovjet katonákat ki vezényelte ki magyar ifjak, munkások és katonák ellen. Ha ennek a vizsgálatnak a során kiderül, hogy ezt az új miniszterelnök tette, új pályája olyan tehertétellel indul, amely személyét lehetetlenné teszi az élő és eljövő magyar nemzedékek előtt. Ebben az esetben új vállalkozását Nagy Imre Káin-bélyeggel a homlokán kezdi, amely megöli a személyéhez fűződő illúziókat, s megpecsételi politikai sorsát... Nagy Imre még e percekben azt is állíthatja, hogy nem ő, hanem elődjének, a jelentéktelen Hegedűsnek kormánya szólította fel beavatkozásra a megszálló hadsereget. Ámde ez sem mentő körülmény. Mert ez esetben felmerül az a kérdés, hogy Nagy Imre miért vállalta ezt az örökséget... Miért nem kötötte Nagy Imre a miniszterelnöki szék elfogadását ahhoz a feltételhez, hogy a kormány és a párt a szovjet beavatkozásnak azonnal véget vessen?! Miért nem kötötte segítségét és közreműködését ahhoz, hogy a kormány és a párt tárgyalásokkal, egy tisztességes kibontakozás ígéretével, s a tömeg követeléseinek a kielégítésével vessen véget a zavargásoknak?” Vagyis a tények ismeretének hiányában az ítélet már megfogalmazódik: Nagy Imre mindenképp felelős, akár ő hívta segítségül a szovjet csapatokat, akár nem. „Ha valaki, úgy Nagy Imre világosan ismerte, hogy mik az okai, kik a résztvevői és mi a célja a tömeg megmozdulásának. Világosan tudta azt is, hogy a helyzet kulcsa az ő kezében van és néhány megnyugtató gesztusára a zavargásokat le lehet csillapítani vérontás és idegen beavatkozás nélkül is...

A 23-án kirobbant események nem jöttek teljesen váratlanul. Azok között a tényezők között, amelyek előkészítették, döntő szerepet játszott az az agitáció, amelyet hívei és barátai Nagy Imre érdekében folytattak, céltudatosan az ország minden részében és a politikai élet minden szektorában. Azok a politikai követelések, amelyek a tömegnek az ajkán kifejezésre jutottak, Nagy Imre alakjában személyesedtek meg, s tőle remélték megvalósulásukat. Az a tömeg tehát, amely Budapest utcáin megjelent, részben Nagy Imre érdekében tüntetett, neki követelt politikai szerepet, ő érte vállalt kockázatot, s az ő iránta érzett bizalmát juttatta tüntetőleg kifejezésre. Az új miniszterelnök első gesztusa azonban abból állt, hogy a személye iránti rokonszenvet képviselő tömeggel a szolidaritását megtagadta, a Vörös Hadsereget vele szemben fölvonultatta. Hála helyett tehát árulás volt az új miniszterelnök első ténykedése.”

A nyugati lapok a statárium meghirdetését és a szovjet csapatok behívását jórészt szintén hibának tartották, és az új kormányfőnek tulajdonították. Például a *Le Monde* délután megjelent vezércikke szerint: „A budapesti események népi és tömegmozgalmi jellegét nem lehet tagad-

ni. Nincs szó elszigetelt csoportosulásról... Súlyos következményekkel járó lépés Nagy Imre részéről, hogy a szovjet csapatok segítségét kérte, vagy elfogadta azt. Nagy Imre szerencsecsillaga ennek következtében sokkal halványabban ragyog, mint a lengyel Gomuláké, aki nem szorult orosz segítségre.” A londoni *Evening News*-ban pedig az volt olvasható: „Budapesten még folytatódik a tűzharc, a szovjet katonai alakulatok rohama tart. Nagy Imre kegyetlenül megcsalta azokat, akik bíztak benne, és hatalomra juttatták. Az új miniszterelnök megalázza a magyar népet és hazája fiait. Gerő Ernőt kidobta ugyan, de a szovjet csapatok segítségével mindezért borzalmas árat fizetett. Gomulka szerencsésebb volt nála.”

Október 26-án folytatódtak a fővárosi harcok. Mosonmagyaróváron a határőrlaktanya elé vonuló tömeget sortűz fogadta. A munka szinte az egész országban leállt. Mikes Imre kora délután (13.10-kor) szólalt meg újra. Soros jegyzetének (amely még kétszer került adásba) vezérmotívuma az „árulás” volt. „Nagy Imre már rég nem megoldás, mert nem a nép élén, hanem a nép ellen vette át a hatalmat” – mondta, s azt követelte tőle, hogy szólítsa fel távozásra a szovjet csapatokat, hiszen ez csak őrajta múlik! Megnyugtató és szívderítő döntés volt, amely az utolsó pillanatban Nagy Imrét a kormányelnöki, Kádár Jánost a főtitkári méltóságba segítette – de az már a múlt. „A nemzet kint pusztul a barikádokon, szemben vele Nagy Imre vörös tankjai, fölötte pedig Nagy Imre statáriuma? Nem megoldás ez, hanem árulás és mészárszék, kiáltvány-szerkesztő urak! ... [Nagy Imrének] igazában a nép élén kellett volna érkeznie. Hiszen ez a nép állott mögötte, a nép követelte visszahívását, a nép emelte ki a politikai kriptából, ahova örök hatalmi harcukban moszkvai vetélytársai letaszították. Talán egész történetünkben sem volt még férfiú, akinek kezébe annyi győzhetetlen lehetőséget, oly sok szerencsés ütőkártyát halmozott volna az események szeszélye, a vak véletlen, mint amennyit halmozott Nagy Imre kezébe. Tudjuk, hogy a rémuralom első hat esztendejét az Akadémia utca hű és feltétlen fiaként szolgálta végig. Beleértve még azt a korszakot is, amelyben Moszkva budapesti helytartósága nem csak a nemzet legjobbait, de a párt legjobbait, a dízsírhelyes áldozatokat ölte halomra. Utóbb, amikor a Sztálin halálát követő válságban Moszkva megpróbálkozott az olvadás taktikájával, e tetszetős, népszerű politikai sodrásban Nagy Imrét szemelték ki a kormányos szerepére. Ebből azután önként következett, hogy amikor az ortodox zsarnokság képviselői visszaszerezték a hatalmi posztokat, ő szorult háttérbe, a liberalizálódás áldozatának misztikuma lengte körül, elfelejtették múltját és legenda szövődött körülötte, ő lett az ibseni népbarát, az elnyomott tömegek és a felszabadító jövő ígérete. Az utóbbi

hónapok szabadságküzdelseiben az ő neve csillogott az élen. A parasztság, a Petőfi Kör hősi értelmisége, a nagyszerű magyar fiatalság, még részben a proletariátus is tőle és vele várta a kibontakozást. Most, amikor e tragikus hét elején a népmilliók felsorakoztak, ezeket a népmilliókat Nagy Imre maga mögött tudhatta. Éppen csak cselekednie kellett volna, úgy, ahogyan Gomulka cselekedett Varsóban, egyetlen egyszer odaütnie az Akadémia utca asztalára és a bűnös múlt már nincs is többé, a megújulás folyama útnak indulhatott volna. Békén, boldogan, a néppel és a nép által, a hulló vér áradata és a gyász égnék törő kétségbeesése nélkül. De Nagy Imre nem ütött az asztalra. Illetve nem az asztalra ütött, hanem arra a népre ütött, amely hajlandó lett volna őt vezérének elfogadni, hogy új utakon új sorsba vezesse... Az utolsó pillanatot elszalasztotta Nagy Imre. De még kezében egy véglehetőség. A hon és a nép parancsa. Vissza az oroszokkal! És ha nem, örökre vissza vele!”

Röviddel Mikes után, aki azt is mondta, hogy ne programot hirdessen a kormány, hanem a szovjet hadsereget távolítsa el, Németh Zoltán (Agrárius) szólalt meg.²⁶ Határozott ellenállásra, a földeken végzett munka megállítására, megtagadására szólította fel a magyar parasztokat mindaddig, ameddig a szovjet csapatok ki nem vonulnak az országból: „A kormány, Nagy Imre kormánya, lépésről lépésre hátrál. Óráról órára felhívásokat tesz közzé, valósággal kér-könyörög, hogy állítsák helyre a rendet. A rend azonban azért borult fel véglegesen, mert ez a kormány sem tudott a legkritikusabb órákban, csak ígéreteket hozni. De nem intézkedett és egyetlen konkrét javaslatot sem produkált. Nagy Imre és kormánya eljátszotta minden bizalmát a parasztság azon rétegében is, amelyik talán bízott benne, hogy kivezeti az országot a rettentő válságból. Nagy Imre és kormánya a nemzet minden rétegét kielégítő intézkedés helyett a magyar népre zúdította a szovjet páncélosokat. Ezzel eljátszotta a nép legkisebb bizalmát is. Aki szovjet katonákkal gyilkoltat, az már nem hozhat számunkra kibontakozást. Paraszt testvéreim! A harc a jelentések szerint áttért a vidéki városokra is. Úgy a fegyveres harc, mint a munka abbahagyása. A város dolgozó népe országszerte letette a szerszámot. Hiába kér-könyörög a kommunista kormány, nem veszik fel a munkát. Nem is vehetik fel csupán ígéretekre, amelyeket eddig sem tartottak be. Ma, a legsúlyosabb órákban a véres harcok közepette, a szovjet szuronyokra támaszkodva még üresebbnek látszik minden ígélet. A város népének egyetlen fegyvere és biztosítéka csak az lehet, ha a nép minden rétegét magába foglaló kormány intézheti az ország sorsát. Ebben a maga súlyá-

²⁶ Németh Zoltán (1898–1967) volt földbirtokos, 1955–1966 között volt a SZER magyar osztályának munkatársa.

hoz képest a parasztságnak is képviselve kell lennie. A nép, a város és falu népe mindaddig nem veheti és nem is tudja felvenni a munkát. Nagy Imre kormányának egy feladata lehet, a további eseményekért még inkább felelősséggel tartozva megszüntetni a szovjet csapatok vérontását. A munka leáll falun is. Csak akkor kezdődhetik újra, ha a szovjet csapatok azonnal kaszárnyáikba vonulnak, és ott folytatódik, ha kivonják őket az országból. Ebben a népellenes öldöklésben senki nem mehet a mezőre dolgozni. A vetés lemaradása, a paraszti termelés abbahagyása veszélyezteti az ország kenyerét, de ezért is még a jelenlegi hatalom felelős.”

Az október 26-án este (21.35-kor) beolvasott jegyzet szerzője Ajtay Miklós (álneven: Monostori Miklós):²⁷ „Nem felkelésről van ma már szó Magyarországon. Valóságos szabadságharcról. Az egész nemzet egy testként áll föl, hogy lerázza a vörös láncokat. Nem alkudozni akar a vörös gazemberekkel, hanem szabad magyar demokratikus világrend eljöveteleért harcolt. Hol van az a hatalom, amelyik ilyen nemzeti talpraállást leverhetne? Jöhetnek a szovjet tankok a kezeit magyar vérral beszennyező Nagy Imre hívására. Jöhetnek a vörös robotok, hogy gépeikkel s ágyúikkal ismét letörjék a szabadságot. Letörhetnek egy-egy katonai megmozdulást, elfoglalhatnak egy-egy ellenálló göcot, de nem verhetik le magát a nemzetet. Minden egyes magyar ember mögé nem állíthatnak oda egy-egy tankot. Minden magyar város és minden magyar falu minden egyes házát nem tarthatják megszállva.” S megfogalmazta a leg-hírhedtebb és legigazságtalanabb mondatot: „Te pedig, Nagy Imre állj meg, borulj térdre vezeklő bűnösként a nemzet előtt, próbáld jóvátenni rettenetes bűnödöt, a szovjet légiók ránk szabadítását. Ha eltévelyedt életednek még valami értelmet akarsz adni, úgy csak egy kötelességed lehet: a szovjet zsoldos hadnak, amelyet galádul a nemzetre zúdítottál, kiálts megálljt! Utána pedig »fel a kezekkel« – add meg magad a nemzet elsőprő akaratanak!”

Az amerikai újságok nem ennyire indulatosak. A New York-i *Daily Mirror* például azt írta, hogy a magyarországi harc, a küzdelem katonai kimenetele még nem világos – az viszont más kérdés, hogy a második világháború után a Szovjetunió határain valóságos veszélyövezetet létesített, és ennek a veszélyövezetnek kockázatos terheitől jól teszi, ha minél előbb megszabadul. A *Washington Post* szerint a magyarországi forradalom azzal a következtetéssel indult, hogy Nagy Imre jusson újra vezető szerephez, azonban a helyzet egyetlen nap alatt megváltozott.

²⁷ Ajtay Miklós (1899–1987) író, újságíró. A háború előtt párizsi MTI-tudósító. A SZER magyar osztályán 1955–1957 között dolgozott.

A lakosság kinyilvánította, hogy alapvető, gyökeres változást kíván, a magyar hadsereg tekintélyes része átállt a forradalom oldalára. Nagy Imrének nem felejtik el soha sem, hogy a szovjet katonaságot segítségül hívta. Nagy Imre tekintélye egyszer s mindenkorra elveszett.

Október 27-én új kormány alakult, amelyben helyet kapott Kovács Béla, a szovjet fogságból elengedett volt kisgazda főtitkár, valamint Tildy Zoltán, a korábbi kisgazda miniszterelnök és lemondott köztársasági elnök. Ám a SZER müncheni szerkesztősége folytatta a miniszterelnök elleni támadások sorozatát. Mezőfy László esti jegyzetében már-már Nagy Imre miniszterelnök voltát is kétségbe vonta: „Magyarország és a Szovjetunió között hadiállapot van. Ezen a kétségtelen tényen mit sem változtat, hogy a magyar szabadságharcosokra támadó szovjet csapatokat hitszegő módon, minden alkotmányos jogszabályt lábbal tiporva magá az úgynevezett miniszterelnök, Nagy Imre hívta be.”

Még ugyanazon este Kőrösi-Krizsán Sándor²⁸ felelőtlennek minősítette Nagy Imre kormányalakítását. Miután követendő példaként felidézte a dán kormány második világháborúban tanúsított magatartását – elhanyagolva a szituációk különbözőségét –, a következőket vetette Nagy Imre szemére: „Hogyha azoknak az embereknek, akik Magyarországon az államigazgatás csúcsára kapaszkodtak, csak a legcsekélyebb közülük is volna a magyar nemzethez, akkor most, amikor az idegen hatalom barbár csapatai az ostromállapot jegyében újból megrohanták városainkat és falvainkat, nem alakítottak volna semmiféle kormányt. Hagyták volna, hogy a szovjet haderők katonai kormányzata intézze az ügyeket úgy, ahogy tudja. Mindazok, akik Nagy Imre statáriális kormányában hivatalt vállaltak, végérvényesen leleplezték a magyar nép előtt azt, hogy kizárólag a népelnyomó moszkovita önkényuralom kegyéből élnek.”

A tűzszünet elutasítása (október 28–november 1.)

Október 28-án átalakult a kommunista párt: megszűnt az MDP, és megalakult az MSZMP. Nagy Imre este fél hatkor tűzszünetet rendelt el, győztes forradalomnak nyilvánította az eseményeket, bejelentette a szovjet csapatok kivonását, az Államvédelmi Hatóság megszüntetését,

²⁸ Kőrösi-Krizsán Sándor (Nagybánya, 1986–München, 1970) újságíró, a húszas években részt vett a román kommunista mozgalomban, majd a harmincas években a moszkvai perek hatására elhagyta. A brassói *Népijság* szerkesztőjeként a kisebbségi ügygel foglalkozott. 1951–1967 között a SZER magyar osztályának munkatársa volt.

és a nép által meggyűlölt szovjet típusú címer helyett visszahozta a 19. századi függetlenségi törekvések jelképét, a Kossuth-címert. Még egy fontos nemzeti ügyben is határozott: az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emléknapját nemzeti ünnepé nyilvánította.

A Szabad Európa Rádió magyar szerkesztősége ugyanakkor éles belső viták mellett az amerikai politikai instrukciók végrehajtására törekedett. Miközben Nagy Imrét folyamatosan támadta, a felkelést egyre határozottabban a Szovjetunió elleni szabadságharcnak minősítette.

Október 28-ai, déli jegyzetében Vámos Imre (álneve: Janus)²⁹ légből kapott, feltételezett híreket közölt: „A pesti rádióban azt hallottuk, hogy van kormány, működéséből úgy vesszük észre, hogy nincs kormány. Mi tehát az igazság? Az országban kósza hírek járnak. Egyes hírek szerint a kormány egy része nem kormányoz, hanem ül. Gödöllőn, a szovjet katonai parancsnokságon. Más hírek szerint Gerőt felkoncolták. Vannak, akik úgy tudják, hogy Nagy Imre sem ura akaratának. Mi tehát az igazság? Miért nem tájékoztatják minderről a lakosságot? Pesten talán nem tudják, hogy a hallgatás is a hazugság egyik formája?” Egy óra múlva Béry László egy, az addig hallottakhoz képest meglepően higgadt hangú, de ugyancsak megalapozatlan jegyzetében a következőket mondta: „Nem tűnt fel kedves hallgatóimnak, hogy a vidéken hirtelen rádióadások áradata indult ugyanazon a hullámhosszon, meglepő hangerővel és feltűnően azonos ismertetőjelekkel. A rádióadások mind kifejezésre juttatják a vidék forrongó hangulatát, hangjuk néha szinte lázító, és első pillanatra úgy tűnhetnek, mintha valóban a nép céljait és kívánságait fejeznék ki. Rákapcsolnak a hangulatra, de ugyanakkor megpróbálják mindjárt feltűnően gyanús irányba levezetni. Ezeknek az adásoknak két közös, áruló tulajdonságuk van. Miközben ünneplik a forradalom győzelmét, helyeslik az ÁVH fölszámolását, követelik a szovjet csapatok kivonulását, ugyanakkor megegyeznek abban, hogy Nagy Imre igen kiváló férfiú, akiben bízhatik a nép.” Nagyon kilóg a lóláb – fejezte be jegyzetét Béry.³⁰

²⁹ Vámos Imre (1927–1993) író, újságíró. A *Látóhatár* egyik szerkesztője. 1952–1957 között a SZER magyar osztályán dolgozott, 1962-ben visszatért Magyarországra.

³⁰ Ezekben a napokban valóban számos új rádió szólalt meg az országban, Szombathelyen, Győrben, Székesfehérvárott, Sztálinvárosban, Pécsen, Miskolcon, Szolnokon, Egerben, Nyíregyházán, Debrecenben. Az újonnan alakult (inkább összeverődött) szerkesztőségek egy része a központi programokat sugárzó reléállomásokat „önállósította”, az egyetemek vagy a gyárak hangosító berendezéseit, néhol a katonai eszközöket használta fel. Általában önkéntesek, a megyei lapok újságírói, tanárok, egyetemisták gyűjtötték, szerkesztették és olvasták fel a helyi közleményeket. A Nagy-kormány azonban nem szervezett rádióhálózatot, sem ereje, sem módja nem volt a spontán kezdeményezések befolyásolására.

Délután fél négykor Vámos Imre a tüzszüneti felhívást kommentálta. „Kinek szól ez a rendelkezés? Ki szüntesse be a harcot és a vérengzést?... A hazánkban végbemenő háború már régen nem polgárháború. A hazánkban végbemenő harc már hatodik napja a magyar nép elszánt szabadságharca a szovjet haderő ellen! Szovjet–magyar háború folyik, szovjet alakulatok vérengzenek Budapesten, szovjet katonák és szovjet tankok mészárolják a magyarságot! Olyanok, akikre Nagy Imre hadparancsa vonatkozna, olyan hadsereg nincs már ebben az országban! Éppen ezért az ország nyílt beszédet vár a minisztertanács elnökétől. Az ő nevével fémjelzték a szovjet csapatok beavatkozását, az ő rendelkezését szeretnénk hallani ennek visszavonásáról. Hasztalan mindaddig tüzszünetet elrendelni, amíg ez a rendelkezés a szovjet csapatokra nem vonatkozik! A magyar felkelőket, a magyar szabadságharcosokat szeretné talán megtéveszteni? Igen, tüzet szüntess! De ezt a parancsot a szovjet haderő katonáinak adják ki először! A minisztertanács gyászosan kezdte működését. Mielőtt ezt befejezné és átadná helyét egy valóban nemzeti kormánynak, a nép képviselőinek, forduljon a szovjet parancsnoksághoz ezzel a jelszóval!”

Nagy Imre esti beszédében nemzeti demokratikus mozgalomnak nyilvánította az elmúlt napok eseményeit.³¹ Másfél óra múlva (19.10-kor) Mikes Imre fanyalogva reagált a hallottakra, és újabb követeléssel, a szabad választások igényével jelentkezett: „...ha a katonai diadal, ha a hit és önfeláldozás diadala teljes is, a teljes győzelem még messze van. Nem abban a programban, amelyet a meghódoló kormányzat nevében Nagy Imre terjesztett elő, semmi esetre sem abban... a vértanúk százai és ezrei nem ez[ek]ért a felemás engedményekért, nem ezért a kozmetikázásért áldozták életüket. S valószínűtlen az is, hogy e mártírok emlékével összeférne, ha a reformok aprópénzével az fizethetné ki az ezer sebből vérző nemzetet, akin a maga törével és zsoldosai törével e sebeket ejtette. Azzal kezdtünk, hogy a háború után a békét is meg kell nyerni. Nincs kétség benne, hogy a magyar barikádok hősei, a szabadságharc hőszai bölcs öntudattal felfogták ezt. Alig hangzott el ugyanis Nagy Imre beszéde, a magyar bányászok a Győri szabad rádióon keresztül máris megadta az egyedül lehetséges és az egyedül méltó választ: nem elég!³² Nem fáj-

³¹ *A forradalom hangja.* I. m. 131.

³² A Győri Rádióban pár perccel Nagy Imre beszéde után, 17.43-kor hangzott el a balikai bányászok munkástanácsának felhívása, amely követelte, hogy „a szovjet csapatok fehér zászlóval kezdjék meg a Magyarországról való kivonulást”, s tartsanak szabad választást több párt, közöttük a kommunista párt részvételével. Javasolták, hogy a miniszterelnök kezdjen tárgyalást a felkelőkkel. Amíg követeléseiket nem teljesítik – jelentették ki –, addig nem dolgoznak. Az időpontok egybeesése valószínűtlenné teszi, hogy a bányászok a beszédre reagáltak volna.

dalomcsillapító szerekre, nem átmeneti megoldásokra, nem ravaszdi koncessziókra, hanem megdönthetetlen biztosítékokra és végleges elrendezésekre van szükség. Az első feltétel, hogy a szovjet csapatok, fehér zászlóval, azonnal kezdjék meg a kivonulást Magyarországról. A második alapfeltétel pedig, hogy a magyar államrend kérdését a nemzet szabad választásokon dönthesse el. E választásokon indulhat minden párt. Tehát indulhat a kommunista párt is. Majd a nép megmondja, mit akar, kit akar, és kit milyen mértékben akar? Addig pedig, amíg ez megtörténik, alakítson Nagy Imre a diadalmas forradalom képviselőivel együtt közös kormányt.”

Béry László is elégedetlen volt Nagy Imre rádióbeszédével, s még vasárnap este (20.10-kor) a fegyvernyugvás elutasítását és további politikai lépéseket követelt. „Vasárnap este a budapesti utcán hirtelen összeszedett hangszórós kocsik bömbölték Nagy Imre legújabb rádióbeszédét. A beszéd, kedves hallgatóim, újabb visszavonulás a párt részéről, és újabb jelentős állomás a nagy szabadságharc győzelmeinek sorozatában. Nagy Imre ebben a beszédben elítéli önmagát, a pártot, az egész rendszert, azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. Megállapítja, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozik ki egy nagy, egész népünket átfogó, eggyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalom. Ezt a mozgalmat Nagy Imre egekig magasztalja, majd súlyos szavakat talál a régi bűnös politikára, bevallja, hogy ez vezetett a tragikus testvérharchoz és sok hazafi pusztulásához. Önkéntelenül felvetődik a kérdés: ha így áll a helyzet, akkor miért harcol Nagy Imre és rendszere az egész nemzetet eggyé forrasztó demokratikus mozgalom ellen? Miért veszi észre ezt csak most, és miért nem látta meg akkor, amikor ezt a nagy nemzeti mozgalmat reakciós, fosztogató, ellenforradalmi rendbontásnak minősítette, és rászabadította Budapestre az életet, vagyont pusztító szovjet hadsereget?

Nagy Imre ebben a beszédben nemcsak elkésett vallomásokot tesz, hanem elkésett politikai engedményeket is ajánl. Természetesen csak arra az esetre, ha a szabadságharcosok abbahagyják a harcot, és fegyverüket haladéktalanul beszolgáltatják. Nem ez az első ilyen ajánlat, és a harcosok tudják a legjobban, mit kezdjenek vele. Ezekkel az engedményekkel szemben is fölmerül a kérdés, miért kellett várni velük hat napig, miért kellett hazudozni, fenyegetőzni, szovjet fegyverek védelme alá bújni, gyászba borítani és lángra gyújtani Budapestet, miért nem kezdte ezzel Nagy Imre? Nem ismerte talán a fölkelő nép követeléseit? Vagy az engedményeket, helyesebben az ígéreteket csak a hősi ellenállás kényszerítette ki a kormányból? Lehet hinni olyan ígéreteketben, amelyek ilyen

rettentő kényszer hatására születnek?... Ha Nagy Imre valódi békét akart volna, nem ezt a beszédet kellett volna elmondania. Be kellett volna jelentenie a szovjet csapatok azonnali kivonulását az országból, és a kormány elhatározását, hogy a legrövidebb időn belül általános, szabad választásokat tart, és levonja a népakarat megnyilvánulásának minden következményét.”

Hétfőn (október 29-én) délben a SZER hullámhosszain Borsányi Julián (álneve: Bell ezredes)³³ katonai rovatában is a „Tüzet szüntess!” parancsról beszélt. „Minden azon múlik, hogy a szabadságharcos alakulatok parancsnokságai miként értelmezik a »Tüzet szüntess!« parancsot... Ez a módszer egyébként is pompásan illik a Nagy Imre kommunistái által harmadik napja következetesen űzött taktikához. Azáltal, hogy a budapesti kormány önmagát is hol nemzetinek, hol forradalminak titulálja, megzavarja a magyarok tisztánlátását. Pillanatokra elfeledtetni velük, hogy az annyit hangoztatott átalakítások után Nagy Imre társaságában még változatlanul a vonalhű moszkovitaké a túlsúly. Ezek, akik a múlt élvonalbeli aktivistái voltak, lennének az ígérgetett jobb jövő szavatóságai? Nem gúny ez? A veszedelem éppen az, hogy a vérengzések után elhangzott »Tüzet szüntess!« parancsra, arra a parancsra, amely mindig csak a saját, tehát a kommunista és orosz csapatoknak szólhat, a szabadságért küzdők egy pillanatra elfelejtik a velük szemben álló kormány természetét. Ez a pillanat azután elegendő lehet ahhoz, hogy leengedjék, majd letegyék a fegyvert. A következőkben azután megismétlődnek a trójai faló tragédiája.”

Nagy Imre tüzszüneti felhívása a továbbiakban is téma volt. Késő esti jegyzetében (21.50-kor) Kovács K. Zoltán tért vissza rá. Szerinte Nagy Imre azért adta ki a tüzszüneti parancsot, mert a további fegyveres összecsapásokban a kormánya oldalán álló erők összeomlottak volna. „Nagy Imre pontosan látja, hogy a forradalmi erők vagy teljesen legyőzik és megsemmisítik a párt irányítása alatt álló karhatalmi alakulatokat és vele együtt elsöprik őt is kormányával, vagy újabb szovjet csapatokat kénytelen hozatni az országba. Ezért adta ki az utasítást a tüzelés beszüntetésére. Hős fiaitok, a szabadságharcosok azonban világosan látják, miről van szó. Átlátnak a kormány, Nagy Imre megtévesztő szándékú taktikáján, és ezért állnak továbbra is a vártán. Makacsul ragaszkod-

³³ Borsányi Julián (1903–1992) hadtörténész, újságíró. Mint a Honvédelmi Minisztérium légvédelmi szakértője, az 1941-es, a Szovjetunió elleni hadiállapotot előidéző kassai bombázás ügyében folytatott nyomozást. 1951–1954 között a kutató- és kiértékelő osztályon dolgozott, 1955–1969 között volt a SZER magyar osztályának munkatársa. Ismert álneve: Bell ezredes.

nak a kiharcolt állásokért, az elért eredményekért, és ragaszkodnak fegyverekhez. Magatartásuk legfőbb elve ma sem más, mint hogy ne folyjon testvérharc. De azt is tudják, hogyha egy pillanatra is elvesztik tisztánlátásukat, ha egy lépést is hátrálnak, Nagy Imre rendszerével ismét az átkos emlékü múlt hódít teret.”

Ezután a jegyzetíró új falusi közigazgatás megszervezését javasolta. Az addigi események eredményeit felsorolva (nagy, vármegye méretű területeken megszűnt a kormány közvetlen irányítása, felbomlóban van a közigazgatás, nincs már ÁVH, és a helyi pártszervezetek sem működnek) arra a következtetésre jutott, hogy „Nagy Imre és kormánya megkísérli kisajátítani a szabadságharcot, a forradalmat, mintha legalábbis azért folyt volna a drága magyar vér, hogy átmentse a kommunizmust javított kiadásában, legszörnyűbb formájában. De ki hisz még azoknak, akik éveken keresztül félrevezették a népet?... Alakítsátok meg haladéktalanul az új paraszti tanácsokat. Ez legyen a kezdete mindennek, ami még rendezésre vár. Ez a feltétele annak, hogy a községekben és a városokban ne az oktalan prédálás, a fejetlen kapkodás legyen úrrá. Mutasátok meg a világnak, hogy nem csak harcolni tudtok a földkerekséget megrendítő bátorság között, hanem él bennetek őseitek építő, államalkotó bölcsessége is. Rendezétek a falvakban hirtelen felmerülő kérdéseket, a kolhozok felosztatását, az igazságtalanságok jóvátételét, a magatok kis világának alkotmányát szerint. Csak a megfontolt emberek közös akaratan nyugvó intézkedés elégítheti ki a falu közvéleményét. Csak a tisztamúltú és lelkiismeretes emberekből összeválogatott községi tanács fogja tudni kilengések nélkül, jogos érdekek sérelme nélkül berendezni az új falusi életet, vagy megoldani a legsürgősebb kérdéseket.”

A „javaslat” olyan eredményesnek „bizonyult”, hogy két nap se telt el, s a szerző már regisztrálhatta az eredményeket. 1956. október 31-én reggel (6.45-kor) Kovács K. Zoltán ellentmondásos módon fogalmazott: „Új nemzeti bizottságok és új tanácsok alakulnak mindenütt, hogy valóban a nép érdekeit szolgáló, harcokban edzett tiszta múltú emberek vegyék át a nép helyi érdekeinek becsületes szolgálatát a rendkívüli helyzetben. A népi hatalom első valódi és erős bázisai lesznek ezek az önkormányzati szervek, ha gondosan vigyázunk arra, hogy vissza ne szívárognak közéjük a megbukott rendszer kompromittált, levitézlett elemei. Nem Nagy Imre kormányának végrehajtó szervei ezek a tanácsok és bizottságok. A magyar népnek ma már nincs kormánya. A magyar nép önmaga intézi sorsát a keserves esztendő leckéjéből szerzett tapasztalatai és kitisztult történelmi gyökereiből táplálkozó ősi ösztöne szerint.”

A nemzeti követelések

Budapesten konszolidálódni látszott az élet: megkezdték a szovjet csapatok kivonását, Nagy Imre a pártközpontból áthelyezte irodáját az Országházba, megérkeztek a Vöröskereszt első segélyszállítmányai. Szerveződtek a pártok, Tildy Zoltán államminiszter többpárti demokráciáról és szabad választásokról beszélt a rádióban. Mindszenty primás kiszabadult a házi őrizetből, sorra alakultak a munkástanácsok. Nagy Imre a Parlament előtt beszédet mondott, s ebben határozottan kijelentette, hogy nem hívta be a szovjet csapatokat, sőt, megkezdte a tárgyalást a Varsói Szerződés felmondásáról. Október 30-án azonban a felkelők több csoportja megostromolta és elfoglalta a budapesti pártbizottság épületét, a védőket és az ott tartózkodókat meglincselték.

Ezen a napon délután (15.55-kor) Borsányi az új honvédelmi miniszterről beszélt: „A kommunisták kormányának személyi változásairól sem beszélénk katonabajtársainknak, ha ez a változás nem lenne egyik jellemző része annak a csalárd játéknak, amellyel Nagy Imréék az ország népét, elsősorban a fegyveres erőket szeretnék megtéveszteni. Nagy Imre nemzetinek és forradalminak nevezi magát és munkatársait, de kormánya a legsötétebb sztálini idők neveitől hemzseg. Ez a kormány és ennek a kormánynak hadügyminisztere azt kívánja elhithetni a magyar katonákkal, hogy ők szavatolják a nemzeti függetlenséget. Katonabajtársaink! Csak azt a kormányt mondhatjátok őszintén magyarnak, csak arról hihetitek, hogy valóban a szabadságot és a nemzeti függetlenséget kívánja megvalósítani, amely kormány a Moszkvától való függetlenség mellett egyúttal a szabad választásokat, a politikai pártok szabad szervezkedését is szavatolja. Ameddig olyan kormánynak engedelmességek, amely hallgat erről a kérdésről, fegyveretek közvetve Moszkvát szolgálja!”

Késő este (23.45-kor) még elhangzott egy hírmagyarázat D. T. Sepilov külügyminiszter és G. K. Zsukov hadügyminiszter nyilatkozatairól. (Október 29-én Sepilov kijelentette, hogy a szovjet csapatokat csak akkor vonják ki Budapestről, ha a felkelők leteszik a fegyvert, és nem volt hajlandó nyilatkozni arról, hogy a szovjet csapatok elhagyják-e Magyarországot. Zsukov szovjet hadügyminiszter azt mondta, hogy a szovjet csapatok kivonásáról csak a Varsói Szerződés tagállamai hozhatnak döntést.) A SZER kommentátora, Béry László hazugságnak minősítette Nagy Imre bejelentését a szovjet csapatok kivonulásáról, és rámutatott: a csapatkivonás elsősorban a szovjet vezetőség elhatározásán múlik, s nem a magyar kormány akarata befolyásolja a várható eseményeket: „A Szovjetunió pedig nem hajlandó kezdeményezni, külügyminisztere

szóra sem méltatja Nagy Imre tárgyalási hajlandóságát... Kedves hallgatóim, milyen ember az, aki ezekben a véres, nehéz órákban ilyen elszántan és felelőtlenül hazudik? Minek nézi ez a rendszer és miniszterelnöki címet viselő ügynöke a magyar népet, amelyről tudhatná, hogy 12 év alatt megismerte a kommunista taktikát, és a kis hazugságokon is keresztyüllát? Lehet-e ezzel tárgyalni, lehet-e túrni, hogy ilyen elszánt hazudozó kezében legyen csak egy pillanatig is az államhatalom talán még megmaradt parányi töredéke?”

Mikes Imre október 30-án délután (16.10-kor) szokásos *Reflektor*-ban már másodszor adta a *Veszélyben a forradalom!* címet jegyzetének, s a veszélyt ismét Nagy Imre felől látta érkezni: „Az új rendszert, az új demokráciát, amelyet nem ők vívtak ki, de amelyhez kényszerűleg és agyafúrtan csatlakoztak, Nagy Imre nevével akarják fémjeleztetni. Ezen a néven súlyos terhek vannak, betáblázta őket az idő. A nemzet nem felejtette még, hogy tizenegy évvel ezelőtt Nagy Imre, mint a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés Moszkvából hazaszármazott elnöke,³⁴ egyetlen tömör mondatban fogalmazta meg a népi demokrácia egész programját. Így hangzott: »Kommunista-ellenesnek lenni annyit jelent, mint elárulni a hazát!« Ez a mondat, ez a tétel volt az elkövetkezendő esztendő elvi alapja. Ebből fejlődött ki az a szalámpolitika, amellyel Rákosi és együttese véres ízekké törte az ezeréves múltat, a nemzet szuverenitását és a személyi jogait. Utóbb, amikor a nép felkelt és vérét ontotta szabadságáért, Nagy Imre nevét láttuk az orosz légiókat közbelépésre felszólító kérés és a statáriális rendelet alján.”

Hasonlóan indulatos az október 31-én (11.50-kor) beolvasott széljegyzet: „Kádár János és Nagy Imre mint a kommunista párt vezetői üzenetet küldtek a szolnoki párttagságnak. A vége így hangzik: »Megszabadulva a múlt salakjától, bízzanak a kommunista eszme hívei a jövőben. Az igazi eszmét tiszta eszközökkel fogjuk szolgálni, a szocialista Magyarország győzni fog!« De bocsánatot kérünk, az a bizonyos szocialista Magyarország, amely elnevezés alatt a kommunista Magyarország értendő, már kétszer is győzött: 1919-ben Kun Bélával és 1947-ben Rákosi Mátyással. Ez a két győzelem, Kádár János és Nagy Imre minden üzenetének ellenére, már biztosítja, hogy harmadik győzelem nem lesz!”

A következő *Reflektor*-ban (17.10-kor és aznap még kétszer) Mikes Imre „belátta”, hogy a SZER tévedett, nem Nagy Imre hívta be az oroszokat. Ám Budapesten feleslegesen bizonygatnak ez ügyben bármit, a megtévesztő maga a miniszterelnök volt: „Valóban, mi is meghirdettük,

³⁴ Nagy Imre nem volt a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke.

hogy a szovjet csapatok behívásának és a statárium kihirdetésének felelőssége Nagy Imrre hárul. A számonkérést Gellért Andor, a Szabad Magyarország Hangja főszerkesztője ejtette meg. Úgy látszik, tévedtünk. Így vélekedik az egyetemi ifjúság és ma a forradalmi honvédség lapja, az *Igazság* is. Nem Nagy Imre dobott oda 15 000 ifjú életet a vörös vérebe, hanem ő maga is a vértanú, az erkölcsi vértanú közé tartozik. Szóval tévedtünk. De igazán tévedtünk-e?” – tette fel a kérdést Mikes, majd bejátszott egy részletet Nagy Imre előző szerdai (október 24-i) beszédéből: „Közlöm, hogy mindazok, akik a további vérontás megszüntetése érdekében ma 14 óráig beszüntetik a harcot és leteszik fegyvereiket, mentesülnek a statáriális eljárás alól.” Ehhez pedig hozzáfűzte: „Ugye, hallottuk? Hajnali hatkor még odahamisították a nevét, de déli 12-kor már teljes közösséget vállalt ezzel a hamisítással, és két órácskányi haladékot adott a szabadságharcosoknak: vagy meghódnak, vagy jön a sortűz! De menjünk tovább és ugorjunk 24 órát! A véres csütörtöknél tartunk, délutáni fél négyet harangoznak, és ismét Nagy Imre áll a mikrofon elé: »Akik nem népi demokratikus rendünk megdöntésének szándékával fogtak fegyvert, a harcot haladéktalanul beszüntetik, fegyvereiket beszolgáltatják, a kormány a kiengesztelődés és a megbékélés szellemében messzemenő nagylelkűséget fog tanúsítani, velük szemben nem alkalmazzuk a statáriális eljárást.« Ismét hallottuk. Ekkor már nem volt sem Gerő Ernő, sem Hegedűs András, csak statárium volt, sok-sok halott volt, és Nagy Imre volt. Lehet tehát, hogy tévedtünk. De ha tévedtünk, maga Nagy Imre tévesztett meg bennünket, és azok az ifjak, azok a proletárok tévesztettek meg bennünket, akiknek tetemét most fogadja be az anyaföld.”

Borsányi Julián egy késő esti (23.10-es) jegyzetben ráduplicált: „Szívesen elhisszük a minisztertanács nyomatékos állítását, hogy Nagy Imre nem felelős sem a statárium elrendeléséért, sem a szovjet csapatok szerepléséért. A minisztertanács nyilatkozata szerint mindkettőért Hegedűs András miniszterelnök és Gerő Ernő felelősek. Nagy Imre neve ezek szerint nem is szerepel a szóban forgó határozatokon. Rendben van, elhisszük. Csupán két dolgot szeretnénk tudni. Abban is Hegedűs és Gerő akadályozták meg Nagy Imrét, hogy a hatalomátvétel után azonnal szabadon engedje Mindszenty bíborost, akit tegnapelőtt kis híján elhurcoltak az elvonuló szovjet csapatok? Vagy talán még most is e két egykori kommunista hatalmasság szelleme akadályozza Nagy Imrét, hogy elrendelje a Gellért-hegyi »davaj-bálvány« ledöntését?”

Csütörtökön, november 1-jén Nagy Imre kinyilvánította Magyarország semlegességét. Moszkva addigra már elhatározta a katonai beavat-

kozást, és sorra egyeztetett róla a kínai, a lengyel, a jugoszláv vezetőkkel. Kádár János Münnich Ferenc társaságában eltűnt. Mindszenty bíboros is nyilatkozott: „Napok óta hiányzik az élet folytatásának minden közös feltétele. A legsürgősebben meg kell találnunk a kibontakozást, most tájékozódom, két napon belül a kibontakozás útjáról személyes szöveget intézek a nemzethez.”

Délben (11.55-kor) Kovács K. Zoltán beszélt az országban meginduló politikai életről. Jegyzetét azzal kezdte, hogy az addigi történések közül kiválogatta az eredményeket (a szovjet csapatok kivonulnak Budapestről, talán hamarosan távoznak az egész országból, eltörölték a beszolgáltatást, Mindszenty bíboros kiszabadult), de azonnal az ellentétes jelekre is felfigyelt (a szovjet haderő zöme még az országban van, a kormányban olyan emberek vannak, akik semmiben sem különböznek azoktól, akik háttérbe kerültek). A jól szervezett kommunista vezetőség titokban készülődik – állította –, de ez csak a veszély érzetét növeli. „Egy pillanatig sem volt kétséges ebben a helyzetben a magyar nép és elsősorban a parasztság széles rétegeinek álláspontja. Nem kívánja a kommunizmusnak semmiféle változatát sem. Nem akarja a Nagy Imre rendszerét sem. Ma már ez az álláspont egyre jobban érvényesül azokban a nemzeti tanácsokban is, és egyéb szervezetekben is, amelyek kezdetben még hajlandók voltak Nagy Imrének haladékot adni. Itt van például a Szabad Szombathely rádiójában közzétett nyilatkozat, amelyben az ottani magyar nemzeti bizottmány két lényeges dolgot mond ki. Bejelenti, hogy nem ismeri el a jelenlegi kormányt, és az ENSZ Biztonsági Tanácsához fordul segítségért, küldjön anyagi és szükség esetén katonai segítséget is. Egyszerű, világos, határozott álláspont, amely nem üres szóbeszéd csupán. A határozat további pontjaiban ugyanis kimondják, hogy tovább sztrájkolnak az ideiglenes kormány megalakulásáig. A mai belpolitikai élet legfontosabb követelménye tehát ez: új, ideiglenes, kompromittált elemektől mentes, valóban nemzeti kormányra van szükség.” A konklúzió: „Ha a Nagy Imre jelenlegi kormánya átvészeli ezt a helyzetet, akkor mi a garancia arra, hogy az elmúlt esztendő sok keserve ismét vissza nem tér?”

A nemzetközi sajtószemle (szerkesztője: Bogyai Tamás)³⁵ a *Rheinische Post* című lapot idézte 13.25-kor: „Tegnap óta Magyarország zászlaja újra piros-fehér-zöld. Nagy Imre beismerte, hogy a kommunista rend-

³⁵ Bogyai Tamás (1909–?) művészettörténész, lapszerkesztő. 1932-ben jelent meg *A művész a korai középkorban* című könyve. 1940-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott. 1952–1974 között a SZER magyar osztályán dolgozott. Állása: Kőszegi Ákos.

szernek vége, és bejelentette, hogy helyet ad egy új jövőnek. Mint a budapesti rádió ünnepélyesen hírül adta, győzött a forradalom. A tegnapi »imperialista ügynökökből és provokátorokból« mára »a nemzet ifjú hősei« lettek. Egy nép, amelyet a szabad világ már leírt, széttrökte bilincseit. Az ifjúság, amelyről azt hitték, hogy beolvasztotta a kommunizmus, az az ifjúság gyújtotta meg a szabadság fáklóját. Egyelőre ugyan még csak a kommunizmus csődjé bizonyos. Most azon van a sor, hogy valami jobbat állítsanak helyébe. Vajon ehhez is megvan az ereje a magyar ifjúságnak? És vajon a világkommunizmus megengedi-e Nagy Imrének, hogy beváltsa ígéreteit?”

A lapszemle a jegyzetekhez képest higgadt hangvételű. Általában ilyenek a hírek is. Két órakor például a SZER beszámolt róla, hogy „a bajor rádió tudósítója német nyelvű beszélgetést folytatott Nagy Imre jelenlegi miniszterelnökkel. Különböző kérdéseket tett fel neki, amelyekre Nagy Imre bizonytalan válaszokat adott. Arra a kérdésre, vajon a szovjet csapatok elhagyták-e a magyar fővárost, azzal válaszolt, hogy a jelek szerint igen. Hasonló értelemben válaszolt arra a kérdésre is, vajon a szovjet csapatok magyarországi támaszpontjaikra húzódtak-e vissza. Arra a kérdésre, vajon a szovjet csapatok, amelyek külföldről érkeztek az ország területére, kivonultak-e már, ugyancsak azt mondotta, úgy hiszi, igen. A varsói paktumból való kilépéssel kapcsolatban feltett kérdésekre Nagy Imre azt mondotta, hogy Magyarország kilép a paktumból, de hozzátette, hogy ezzel összefüggésben még különböző szempontok figyelembevételével tárgyalásokat kell folytatni.”

Irányváltás az amerikai politikában (november 1–3.)

A SZER amerikai vezetőségének irányítási módszereihez tartozott, hogy rendszeresen írásba foglalt irányelveket bocsátott ki. Ezek az ajánlásoknak nevezett, nem kötelező, de követésre ajánlott elvek és instrukciók a washingtoni külügyi apparátus elemzése alapján készültek. A november 1-jén kiadott irányelv már érzékeltette, hogy bizonyos hangsúlyokat meg kell változtatni a rádió műsorában. Ennek oka, hogy az amerikai választási kampány keretében az elnök megbízásából John Foster Dulles amerikai külügyminiszter néhány nappal korábban, október 27-én, Dallasban beszédet mondott. A SZER magyar műsorában aznap már dél előtt tizenegy órától a beszéd elhangzásáig, este kilencig minden híradásban előre felhívták a hallgatók figyelmét a várhatóan nagy jelentőségű beszédre, feltételezésünk szerint amerikai kérésre, esetleg a külügyi-

nisztériumból származó jelzés alapján. A beszéd legfontosabb részlete október 28-án hírekben, illetve önálló műsor részeként hét alkalommal, a következőképp hangzott el: „...Mindazoknak, akik békében élvezik szabadságukat, kötelességük, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel támogassák azt az ügyet, amelyért a magyarok ma az életüket adják. Amerika továbbra is támogatni kívánja a világ rab népeit. Ezeknek a népeknek tudniuk kell, hogy Amerika gazdasági erejével segítségükre siet, ha termelésük ismét saját, és nem egy idegen kizsákmányoló hatalom érdekeit szolgálja. Dulles hangsúlyozta, hogy Amerika a felszabadító népeknek nyújtandó támogatását nem fűzi politikai feltételekhez, nem katonai szövetségest keres bennük.”

A beszédnek ezt a kiemelt részét Henry Cabot Lodge, amerikai ENSZ-képviselő október 28-án a Biztonsági Tanács ülésén megismételte. Bohlen, az USA moszkvai nagykövete utasítást kapott a washingtoni külügyminisztériumtól, hogy a beszéd e részletére személyesen hívja fel a szovjet vezetők figyelmét, amit meg is tett. Eisenhower október 31-i kampánybeszédében erkölcsi támogatást ígért Magyarországnak, és megismételte, nyomatékosította Dulles formuláját. Amerika vezetői tehát – néhány nappal a november 6-i elnökválasztás előtt – a visszafogottságot látták célszerűnek.³⁶

Az elnök és a külügyminiszter nyilatkozatai után a SZER-nek hangsúlyt kellett változtatnia. A szerkesztőség napi mondanivalóját összehangoló központi politikai irányelvek között november elsején ez olvasható: „Az elnöknek a nemzethez intézett beszédében két részlet fontosságát a hallgatók könnyen alábecsülhetik, ha nem hangsúlyozzuk nyomatékosan. A következőről van szó: Az USA világosan kinyilvánította készségét, hogy gazdasági segítséget nyújtson ezen országok [Lengyelország és Magyarország] új és független kormányainak. Ez ügyben már néhány napja kapcsolatban állunk a lengyel kormánnyal. Azt is nyilvánosan kijelentettük, hogy e kormányokkal szemben nincs semmiféle olyan követelésünk, amely szerint valamely társadalmi berendezkedés elfogadását tekintenénk a gazdasági segítség feltételének. Nekünk csak az a fontos, hogy szabadok legyenek, önmaguk és a szabadság ügye miatt. A Szovjetunióra tekintettel azt is világossá tettük, hogy nincs indok hamis félelemre azzal kapcsolatban, hogy úgy tekintenénk e kelet-európai országok új kormányaira, mint potenciális katonai szövetsége-

³⁶ Bővebben lásd BÉKÉS Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 55–60.

süinkre. Nincs ilyen hátsó szándékunk. Ezeket a népeket barátunk tekintjük, és csak azt szeretnénk, hogy szabad barátaink legyenek.”³⁷

E fordulat hatására, valószínűleg részben az irányelvek nyomán, a Szabad Európa Rádióban kissé elcsendesedtek a Nagy Imrét bíráló hangok. Béry László november 1-jei jegyzete szerint (13.10-kor hangzott el) a hadi helyzet aggasztó, éppen ezért egységet kell teremteni. „Ennek az egységnek az előmozdítása, megteremtése ma mindenkinek a legfőbb kötelessége, és a nemzet ezekben a történelmi órákban pontosan tudja: nem az az áruló, aki egységet hirdet, hanem az, aki akadályozza, megnehezíti ennek az egységnek a létrejöttét. Egység csak egy alapon történhetik: a szabadságharc vívmányainak védelme alapján. Nincs egység azzal, aki a forradalom vívmányait el akarja sikkasztani, vizenyősíteni vagy megghiúsítani, és nem szolgálja az egységet az, aki nem látja meg vagy nem akarja meglátni, melyek azok az akadályok, amelyek még a nép maradéktalan, teljes összefogásának az útjában állnak. A harc a kommunista diktatúra és a szovjet megszállás ellen lángolt föl, erkölcsi, politikai győzelmét ma már azok is elismerik, akik ellen a szabadságharcot megvívta a nép. A kormány már túltesz rajtunk a szabadságharcosok ünneplésében, hősiességük, igazságuk, eredményük méltatásában. A kommunista párt tegnap hivatalosan megszűnt Magyarországon, új nevet vett fel, lapjának címét megváltoztatta, más programot adott.” Ám ez még kevés, mert az Elnöki Tanácsban ott vannak a régi emberek – folytatta Béry, aki viszont a kormányfő minősítése elől kitért: „Nézzük a kormányt: Nagy Imre személye külön kérdés. Felelősségét majd elbírálja a nép, a történelem.” Ez fontos mondat, mert ha pozitívumot nem is jelent, az addigi elutasításokkal, kemény bírálattal való szakítást igen. Ám Nagy Imre kivétel, mert a kommentátor a folytatásban már ugyanolyan durván, mint eddig, név szerint szidalmazta a minisztereket. „Maradhatnak-e ezek és még mások a győztes forradalom kormányában? Kettőt közülük már leváltottak, Horváth Imre és Bebrics Lajos már nem miniszter. Miért nem lehet kicserélni a többit is? Nemzeti egységet követel Nagy Imre, és ez a nemzeti egység a forradalmi nép részéről nagy önfegyelmet, politikai bölcsességet, bizonyos megalkuvást kíván. A nép mindennap ezerszer adja tanújelét annak, hogy nemcsak harcolni tud, hanem gondolkodni is, nemcsak követelni tud, de szinte páratlan bölcsességgel számol a lehetőségekkel is. Nem látja be, mi akadályozza Nagy Imrét abban, hogy ezt a sztálinista kormányt átalakítsa, és egyik óráról a másikra kitegye azokat a kompromittált személyeket, akiknek ma már talán

³⁷ Eisenhower Library, International Series, Box 28.

a nevet és programot változtatott új kommunista pártban sem volna helyük. Hogyan kívánhatja a rendszer, hogy egy asztalnál üljön gyilkos az áldozatával, rabtartó a rabbal, egység legyen azok között, akiket nem politikai véleménykülönbségek választanak el, hanem az emberi és erkölcsi magatartás minden pártra és személyre kötelező azonos szabálya.”

November 2-án (14.10-kor) ismét megszólalt Gellért Andor főszerkesztő. A tények felsorolásával kezdte mondanivalóját: „A Budapesten ülésező minisztertanács ebben a válságos helyzetben nagy horderejű nyilatkozatot tett. Mindenekelőtt felszólította a budapesti szovjet nagykövet útján a Szovjetunió kormányát, hogy azonnal vonja vissza a Magyarországra benyomult szovjet alakulatokat. Közölte a kormány, hogy rögtöni hatállyal felmondja a Varsói Szerződést, amellyel eddig a szovjet csapatok magyarországi tartózkodását formalisztikusan megindokolta. Közölte, hogy Magyarország a jövőben a hatalmi blokkok között semleges kíván maradni. Egyúttal az Egyesült Nemzetekhez fordult és az ország semlegességének védelmére az Egyesült Nemzetek segítségét és a négy nagyhatalom, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió garanciáját kérte. Ugyanazt a garanciát, amely Ausztria semlegességét is biztosítja. A Minisztertanács elnöke, aki most a Külügyminisztériumot is vezeti, erről a lépésről hivatalosan tájékoztatta a Budapesten akkreditált követeket és nagyköveteket, valamint az Egyesült Nemzetek főttitkárát is. Kérte, hogy az Egyesült Nemzetek most összehívott közgyűlésének napirendjére a magyar kérdést soron kívül tűzzék ki. Ez az elhatározás alapvető fordulatot jelent a magyar külpolitikában...”

A nemzeti egységre, amelyet a miniszterelnök kért, történelmünk során valóban soha olyan szükség nem volt, mint most... Nagy Imre miniszterelnök különböző nyilatkozataiban a szabadságharc sok nagy kérdéséről hallgatott, amit mondott, nem volt minden tekintetben kielégítő. De megállapítható, hogy a kormánynak e nehéz helyzetben kifejezésre juttatott külpolitikai programja nagy részben kielégíti azokat a követeléseket és célkitűzéseket, amelyeket a magyar szabadságharc képviselt. Nincs egyetlen magyar ember, aki ne követelné a szovjet csapatok azonnali visszavonását. Az egész nemzet követeli a ránk kényszerített varsói paktum felmondását, amelyet a szovjet agresszió amúgy is már rongyokká tépett. A nagy távolságokra egymástól függetlenül hozott nemzeti tanácsi határozatok, a nemzet minden rétegéből felszakadó program egyöntetűen követeli Magyarország semlegességének kihirdetését. A nemzet ezekkel a kívánásokkal helyes történelmi érzékkel nemcsak Magyarországot békéjének, hanem a világ békéjének is szolgálatot tett, és meg-

könnyítette a szovjet kormány részére az új helyzethez való alkalmazkodást. Nincsenek szembenálló pártok és orientációk. Külpolitikai vonalon a nemzet oly egységes, mint történelme során talán még soha.”

A jegyzet elhangzása után egy férfihang jelszót kiáltott az éterbe: „Munkások, hazafiak! Ne engedjétek megbontani a forradalmi egységet! Nincs más választás, a hazáért, vagy ellene!” Október 24-én, amikor Münchenben még nem volt egyértelmű kép a hazai eseményekről, a hirtelen változásokra a magyar szerkesztőség (reggel nyolc és éjjél között 84 alkalommal) hasonló rövid jelszavak, felszólítások, figyelmeztetések megfogalmazásával reagált. A későbbiekben a jelszavak száma és elhangzásuk gyakorisága csökkent, de a műfaj és a módszer megmaradt. Ennek példája az egységre szólító jelszó is.³⁸

November 2-án este a Nagy Imrere vonatkozó műsorészletek még elég ellentmondásosak voltak: változatlanul követelték, hogy alakítsa át a kormányt, viszont elismerték a semlegesség deklarálásának és a Varsói Szerződés felmondásának nemzetközi jelentőségét. Fél kilenc tájékan egy Sopronban készült riportban még arról volt szó, hogy az egyetemi ifjúság Nagy Imre elismerésének feltételül a kormány átalakítását kívánja. Borsányi azt hiányolta (20.35-kor), hogy Nagy Imrétől nem érkezett parancs a fegyveres ellenállásra.

A késő esti nemzetközi sajtószemle (22.20-kor) az *Aurore* című francia lapból idézett: „Ez az ország ezentúl szabad és semleges. Nagy Imre még fontos politikai tényező lehet, ha eléri két legfőbb célkitűzését: a szovjet csapatok kivonását és Magyarország nemzetközi semlegesítését. Ahhoz, hogy Nagy Imre ide eljusson, két dolog kellett: felülkerekedett benne a magyar ember a kommunistán, és kormányában a nem kommunista elemeknek biztosított többséget a mindent elsöprő néphanulatnak megfelelően.”

A késő esti washingtoni tudósítás is megváltozott hangon szólta a kormányfő legutóbbi cselekedeteiről (23.10-kor). Az amerikai sajtóra hivatkozva azt emelte ki, hogy a kommunista miniszterelnök (hozzáteszi:

³⁸ A Magyar Országos Levéltárban a Magyar Rádió iratai között őriznek egy 1942. február 26-án kelt három oldalas felsorolást ilyen mondatokból. Az oldal szélén, a szentenciák előtt megjegyzések szerepelnek: „Többször!” „Ritkábban!” „Sokszor!” „Igen sokszor!” – ami természetesen a beolvasás gyakoriságára vonatkozik. Az irat végén a következő kérés olvasható: „Kérem, hogy a komoly bemondásokat friss tréfák tarkítsák, és lehetőleg rendszertelenül, élvezetes műsorszámaink hosszabb szüneteibe adagolják okosan a közönségnek. Vitéz Náray s. k.” Az eddigi kutatások kevés figyelmet fordítottak erre a terjedelmében jelentéktelen, ám hatásos műfajra. Valószínűleg azért, mert ilyen, a műsorok közötti percekben elhangzó műsorelemek sohasem jelentek meg a kiadott műsorban. A SZER feltételezhetően e korábbi hazai gyakorlatot újította fel, s alakította saját műsoraihoz.

igaz, a közvélemény nyomására) a hidegháborúban mindaddig egyedülálló módon az ENSZ-hez fordult segítségért: „Nagy Imre bejelentéséről nyugodtan megállapíthatom, hogy szenzációt keltett az Egyesült Nemzetek székházában. Kommunista, méghozzá volt moszkovita miniszterelnök dezavualta a Szovjetunió magyarországi uralmát. Amikor a levél megérkezett New Yorkba, az Egyesült Nemzetek Szervezete éppen rendkívüli ülésre készülődött, amelyet a közép-keleti válság miatt hívtak össze. Igen nagy izgalom uralkodott az épületben, vajon napirendre tűzik-e a budapesti kormány kérését? Ha a szövegben, legalábbis az angol fordításban, nem szerepelt volna a »következő közgyűlés«, angolul »Forthcoming general assembly« megjelölés, nem vitás, hogy ez megtörtént volna, így azonban nemigen látták világosan, mit akar Nagy Imre. A csütörtök este összeült rendkívüli közgyűlés, vagy a november 12-én kezdődő közgyűlés tűzze-e napirendre a magyar problémát, a Szovjetunió magyarországi beavatkozásának ügyét? Ilyen körülmények között is az olasz delegátus a csütörtök estéről péntek hajnalra húzódó vitában felszólította a rendkívüli közgyűlést, hogy az izraeli–egyiptomi kérdés mellett szenteljen figyelmet Magyarország kérelmének is, mert a helyzet olyan az országban, hogy a világszervezetnek azonnal foglalkoznia kellene vele.

Hasonló szellemben szólalt fel Dulles amerikai külügyminiszter és rámutatott arra, hogy a Biztonsági Tanácsnak is foglalkoznia kell még a magyar ügygel. Péntek reggel a szakértőknek az volt a benyomásuk, hogy ha Nagy Imre újabb üzenetben a magyar kérdés azonnali megvitatását kérné, a rendkívüli közgyűlés minden nehézség nélkül napirendre tűzné, és ez a fordulat hatalmas segítséget jelenthetne a magyar szabadság ügyének, valóban mozgósíthatná érdekében a világ közvéleményét.”

Béry László (13.10-kor) úgy fogalmazott, hogy ideje új kormányt alakítani, amely már nem „Rákosi dunaparti gyülekezetének” felelős, viszont bírja „az egységben harcoló nép teljes bizalmát”. Új törvényhozást szorgalmazott a forradalmi bizottságok és más helyi testületek széttagolt tevékenységének országos koordinálására, különös tekintettel a Nagy Imre utáni időszakra: „E pillanatban az a helyzet, hogy ha Nagy Imre történetesen lemond, vagy bármilyen más okból nem tudja ellátni a miniszterelnökséget, nincsen, aki új miniszterelnököt jelöljön ki.” Az egységet a jegyzetíró szerint ebben a helyzetben az addigi jogszerűség felrúgásával kell megteremteni: „Új alkotmányos berendezésre most nincs időnk. Vannak vezetőink, vannak személyek, akik az egész nép vagy nagy néprétegek bizalmát mondhatják magukénak. Üljenek össze és intézkedjenek. Tegnap már késő volt, holnap esetleg elkésett le-

het a cselekvés, amelyet a történelmi helyzet és a politikai szabadságot kivívott nép megkövetel.”

Nagy Imrét személyében Vámos Imre se támadta, de (november 3-án 13.20-kor) ő is egy új kormány szükségességéről beszélt: „Az események Nagy Imre mindkét kabinetjét elsöpörték. A magyar szabadságharc elsöpörte azt a kormányt, amelynek 25 tagjából 21 kommunista. Ezt Kádár János is elismerte, amikor csütörtök este bejelentette, hogy a kommunista párt – vagy ahogy ők nevezték: Magyar Dolgozók Pártja – megszűnt, és új pártot alakítottak. Ha tehát nincs többé MDP, mit keres a kormányban 21 kommunista miniszter? És mit keres az ország élén egy olyan kormány, amelynek döntő többsége kommunista? A rend helyreállításának egyik akadálya – az orosz csapatokon kívül – éppen az, hogy ez a kormány még mindig a helyén van. Ugyanez a helyzet a »szűkebb kabinettel« is. Hat tagja közül három – Nagy Imre, Kádár és Losonczy – kommunista. Nem vitatjuk most, hogy vannak bizonyos érdekeik az új helyzet kialakításában, de tarthatatlan egy olyan koalíció, amelyben egy megszűnt, illetve újjáalakult párt tagjai vannak döntő többségben. Különösen akkor, amikor a többi taggal kapcsolatban is kétségek merülnek fel. Közülük egyedül Kovács Béla az, aki bírja pártja és osztálya bizalmát. Tildy Zoltán és Erdei Ferenc – úgy tudjuk – nem tagja az újjáalakult Kisgazda és Paraszt-, illetve Petőfi Pártnak. Kit és mit képviselnek tehát – önmagukon kívül – ebben a »szűkebb kabinetben«? Nem célunk fokozni a zavart, ellenkezőleg: a legsürgősebb feladatnak tekintjük, hogy rendeződjék Budapesten a helyzet!” Vámos az általa igényelt „tiszta jövőt” „tiszta emberekkel” képzelte el. Eközben azt hangoztatta, hogy szükség van minden demokratikus erő egységére és összefogására.

A törvényesnek tekintett miniszterelnökről

Budapesten a Kossuth Rádió november 3-án 13.25-kor jelentette be, hogy megalakult az új kormány. Erre hivatkozott a SZER a 14 órás hírekben, és utána azonnal Sebők Tibor³⁹ nemzetközi helyzetmagyarázata következett. Az írás az ENSZ-ben történtek összefoglalása és magyarázata volt. Nagy Imre elismert miniszterelnökként szerepelt benne:

³⁹ Sebők Tibor valószínűleg Radnai Endre újságíró álneve. A háború előtt tíz évig az *Új Magyarország* című jobboldali lap szerkesztője, 1956–1963 között a SZER munkatársa. Andrew Kazinczy néven külpolitikai szakértő.

sürgönyözött az ENSZ-be, és Szoboljev szovjet delegátus érvelésével szemben szavahihető személyiség. A SZER alig egy óra múlva átvette és sugározta a miskolci rádió egyik közleményét, amely meglepően egybevág az előző napon Béry László által megfogalmazott igénnyel. „A Nagy Imre által vezetett kormányt elismerjük és támogatjuk. Követeljük a szakminiszterek között lévő egyes kompromittált személyek és nem szakember miniszterek sürgős leváltását. Helyettük a szakmák vezetőit és a dolgozók kívánsága által megjelölt egyének bízandók meg.”

A következő híradás (15.00 órakor) még a *Népszabadságra* is hivatkozott: „A kommunista pártból átalakult Magyar Szocialista Munkáspárt lapja, a *Népszabadság* elítéli a letűnt kommunista vezetők bűnös politikáját. Helyeseljük Nagy Imre nyilatkozatát, amely hazánk semlegessége és a szovjet csapatoknak az egész ország területéről való kivonása mellett foglalt állást” – emelte ki a szerkesztő.

Éjszaka megindult a szovjet intervenció. November 4-én felborult minden elképzelt műsorrend. Aznap még a délelőtti szentmise közvetítését is megszakították a hírekkel. Műsorkezdéstől ismételték Nagy Imre hajnali bejelentését, a néhány mondatos felhívásokat, és az ENSZ-beli történésekről szóló tudósítást. A déli órákban kétszer is elhangzott hírmagyarázat szerint Nagy Imre törvényes miniszterelnök! „Mi a nemzetközi jogi helyzet? Pillanatig sem lehet vitás, hogy minden nemzetközi fórum, élén az Egyesült Nemzetek Szervezetével és a Magyarországgal diplomáciai kapcsolatot fenntartó országokkal, kizárólag Nagy Imre törvényes kormányát ismerte és ismeri el.”

Nagy Imre tehát ekkor elfogadott személyiség lett, mert a fő ellenség immár a Kádár János nevével fémjelzett Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány volt. Este a Csokonai Rádióhoz az ENSZ főtítkárához címzett üzenete hangzott fel (18.45-kor) a SZER hullámhosszain: „Az egész magyar nép nevében szólunk Önhöz. Két héten belül másodszor törnek hazánkra a szovjet csapatok. Embert és nemzetünk értékeit nem kímélve hadszínterré változtatták hazánkat. Első alkalommal a néptől idegen kormány hívására avatkoztak belügyeinkbe, amelyet a magyar nép fegyverrel a kezében határozottan és félreérthetetlenül visszautasított. Fegyveres harccal elértük, hogy Nagy Imre lett a miniszterelnök, aki a magyar nép legfőbb óhaját, a semlegességet és függetlenséget bejelentette. Ezzel az egész magyar nép Nagy Imre mögé állt és áll jelenleg is.” A bejátszást követően válasz is hallható: „Figyelem! Figyelem! Csokonai Rádió, figyelem! Értesítünk titeket, hogy az Egyesült Nemzetek főtítkárához intézett üzeneteket átadták Dag Hammarskjöld úrnak, az ENSZ főtítkáranak. Itt a Szabad Európa Rádiója!”

Az éjféli hírekben a SZER még részletes beszámolót adott az ENSZ-ből (ebben többeket idéztek, például a perui delegátust, aki törvényesnek mondta Nagy Imre kormányát), majd több mint két órán keresztül egyenes adásban közvetítették az ENSZ közgyűlését. Ezen a vasárnapon – s így megkétszerezte – vált teljessé Nagy Imre elismerése a Szabad Európa Rádióban.

A november 5-én kiadott napi irányelvekben egy új megközelítés lehetősége is megjelent: „Nem kétséges, hogy hallgatóink közül senki nem figyel addig az erős propagandaszövegre és az éles szavakra, amíg a szovjet imperializmus áldozatai temetetlenül hevernek – és azután is, de hogy meddig, azt egyelőre nem lehet megítélni. Ha valamikor szerény hangot kell megütni, akkor most jött el ennek az ideje. Ugyanakkor bánatunk nem kell hogy megakadályozzon minket abban, hogy a jövő felé tekintsünk, és lassan és óvatosan lefektessük egy új megközelítés alapjait. Az alapokat kövenként kell lerakni, és nem holmi síró kommentárokkal és beszédekkel. Ezért folytatni fogjuk a híradást, és pusztán hozzáteszünk, amikor csak lehetőség nyílik rá, egy-két olyan pontot, amivel szeretnénk, ha hallgatóink azonosulnának.”⁴⁰ A magyar szerkesztőség ettől kezdve az utasításoknak megfelelően a híradásokra koncentrált, keveset kommentált. A magyarázatok a szovjet intervencióról szóltak, a Kádár-kormányt támadták, de óvakodtak az ellenállás serkentésétől. Műsorukat kiegészítette a Magyarországon még sugárzó helyi rádiók üzeneteinek megisméltése és a nyugati sajtószemle.

November 5-én és 6-án Nagy Imre személye nem szerepelt a SZER híradásaiban, csak kormányának tagjairól, Kéthly Annáról és a letartóztatott katonákról esett említés. November 7-én (19.45-kor) egy legendát olvastak be rendkívüli riport keretében, amit persze utólag könnyű lenne leszólni, de az akkori áttekinthetetlen helyzetben ilyen is keletkezhetett: „Az első megbízható tudósítás érkezett arról, hogy miképpen fogták el a Nagy Imre-kormányt az oroszok. Jeffrey Dlight táviratozta Londonba a magyar–osztrák határról a *Daily Mail* szerkesztőjének. A tudósítást szó szerinti fordításban adjuk. Magyarország, a kis nemzet, amely szembe mert fordulni az orosz-szovjettel, halálos sebektől vérzik. Orosz katonák gyilkolják a magyar szabadságharcosokat végig az országon. Több mint ezer tank veszi körül Budapestet, és orosz katonák ostromolták meg a Parlament épületét. A betörő hadsereg Nagy Imre miniszterelnököt kereste. És megtalálták egy mikrofon előtt, ahol

⁴⁰ Eisenhower Library, International Series, Box 28.

éppen rádiószózatot intézett a világ lelkiismeretéhez, amelyben segítséget kért Magyarország számára. A mondat közepén ráncigálták el mikrofonja elől, fegyvert szegeztek a hátának, és így cipelték ki a Parlament épületéből. Ezek után az egész magyar kormányt – Nagy Imre kabinetjét – egyenként ráncigálták ki az épületből, valamennyit fegyverrel a hátukba parancsolták a várakozó gépkocsikra, és az orosz katonák elhajtottak velük ismeretlen cél felé. Természetesen egy minisztert nem vittek el az oroszok a Parlament épületéből. Ez a miniszter Kádár János, a kabinet áruló tagja, aki most az új bábkormány élén áll.”

Az osztrák *Die Presse* november 9-én, az amerikai elnökválasztás után azt remélte, hogy az Egyesült Államok végre véget vet a passzivitásának, és „a szabad népek élére áll. Azoknak a szabad népeknek az élére, amelyek körében immár elemi erővel nyilvánul meg az akarat, hogy Magyarországon, a hősi magyar nemzetet segítsenek... vagy segít a szabad világ, és beavatkozik teljes tekintélyével és hatalmával a kommunista Szovjetunió galád agressziójába, vagy pedig a világbéke ügye olyan veszélybe kerül, amelynek következményei beláthatatlanok. Napok teltek már el azóta, hogy a szovjet csapatok páncélosaikkal és nehéz fegyverekkel a magyar szabadságharcosok ellen megkezdték igazságtalan és gaz támadásaikat. Ezek a napok, amelyek során a szabadságharcosok minden túlerővel szemben ellenállnak, arra köteleznek bennünket, a szabad világot, hogy most már ne veszítsünk időt és siessünk ténylegesen a segítségükre.” A cikket ismertette a SZER. Az illúziókat kergető magyarországi hallgató könnyen úgy értelmezhetette: csak ki kell tartani, és jönni fog a külföldi segítség. Azután a rádió a *Le Monde* írására hivatkozott: „Kádárék egyszerűen átvették Nagy Imre programját, kivéve természetesen a szabad választásra és a semlegességre vonatkozó ígéretet. Nyilvánvaló, hogy a Kádár-kormány első erőfeszítése a mindennapi élethez való visszatérésre irányul. Ez egyelőre megoldhatatlan probléma.”

November 13-án Molnár József kommentárjában azt írta, hogy Kádár helyett mégis Nagy Imre lenne az ország közvéleménye számára elfogadható vezető: „Ha az ország élére kerül, a forradalmi vívmányokat megtartja, kifejleszti, konszolidálja, nem pedig elsikkasztja.” Vagyis a SZER végezetül eljutott odáig, hogy kommentátora (a Magyarországról érkező, egybehangzó véleményekre hivatkozva) Nagy Imrében látta azt a személyt, aki a nép együttműködését meg tudná nyerni egy új kormány-nak. Erről már nincs hangfelvétel, de Borbándi Gyula beszámol róla.⁴¹

⁴¹ BORBÁNDI Gyula: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*. Európa Kiadó, Budapest, 1996. 269–270.

A közléshez hozzátészi: értetlenség fogadta, botrány előzte meg a sugárzását. A produkció munkatársai közölték, hogy a Nagy Imre melletti bizalomnyilvánítást nem tekintik a SZER véleményének, és emiatt megtagadták a sugárzását! Főnöki utasításra azután természetesen elhangzottak a vitatott mondatok, de az, hogy még a szerkesztőség (igaz, nem újságíró) munkatársai se tudták követni a politikai irányváltozást, eléggé pregnánsan jelzi a forradalom első hetében elmondott ellenséges értékelések, kommentárok hatását.

*

A Tájékoztatási Hivatal által 1957-ben kiadott *Fehér Könyv* II. kötetében az szerepelt, hogy a SZER követelte a Varsói Szerződés felmondását, és Nagy Imre teljesítette ezt a követelést. Nagy utólagos feljegyzéseiben „rosszindulatú koholmánynak” minősítette ezt az állítást. Emlékeztetett arra, hogy „a követelés benne élt a néptömegben, nem kellett hozzá a Szabad Európa Rádió. A pártvezetés Mikojánnal és Szuszlovval együtt tárgyalta a kormány-nyilatkozat kérdését. Ők is belátták, hogy a tömeghangulat miatt nem lehetett kitérni az elől, hogy fel ne vessük a Varsói Szerződés alapján Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok kivonását.”

Ugyancsak erre a kiadványra reagálva írta: „...a Szabad Európa Rádió rendkívül éles és heves támadásokat intézett ellenem.” Ez az egyetlen alkalom, amikor nyomára akadtunk annak, hogy Nagy Imre egyáltalán tudomásul vette a SZER működését, s ezt is csak jóval az események után vetette papírra.

Ám úgy véljük, hogy végső soron Nagy Imrere (is) volt *közvetett* hatása a Szabad Európa Rádió szavainak. A SZER-től elindult gondolatok megjelentek a különféle küldöttségekkel folytatott tárgyalásokon. Természetesen az események menetén nem változtatott egy rádióadó, mert akkor sokkal nagyobb társadalmi és nemzetközi erők feszültek egymásnak, de a SZER Nagy Imrét elmarasztaló műsorai kétségtelenül hatottak a lakosság véleményére, az emberek hangulatára. Hiszen a hallgatók úgy gondolhatták, hogy az adó a „Nyugat” álláspontját közvetíti, és emiatt minden megszólalás mögött jóval több erőt, cselekvési szándékot feltételezhettek, mint amennyi valójában volt. Arról pedig, hogy a radikális (elutasító) vélemények mennyiben fedték a nyugati kormányok és a nyugati közvélemény álláspontját, nem értesülhettek.